

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ПАРАДИГМА ПІЗНАННЯ: ГУМАНІТАРНІ
ПИТАННЯ
№ 7(10), 2015
ЗАСНОВАНО У 2014 РОЦІ
ВИХІД 3 ДРУКУ: ВІСІМ РАЗІВ НА РІК
Засновники**

**THE SCIENTIFIC JOURNAL
PARADIGM OF KNOWLEDGE:
HUMANITARIAN ISSUES
№ 7(10), 2015
WAS FOUNDED IN 2014
IT IS ISSUED EIGHT TIMES A YEAR
Founder**

Центр міжнародного наукового
співробітництва «ТК Меганом» (м. Київ)

Center for International Scientific
Cooperation "TK Meganom"

кафедра філософських та соціальних наук
Чернівецького торговельно-економічного
інституту Київського Національного
торговельно-економічного університету

Department of Philosophy and Social
Sciences Chernivtsi Trade and
Economics Institute Kyiv National
Trade and Economic University

кафедра суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного
університету

Department of social and political
sciences, Vinnytsia National
Technical University

Інститут наукового прогнозування
(м. Київ)
Інститут реклами (м. Київ)

Institute of Scientific Forecasting
(Kyiv)
Universities' Institute of Advertising
(Kyiv)

Кримський інститут економіки та
господарського права (Севастопольська
філія)
Громадська організація "Асоціація
"Аналітикум" (м. Вінниця)

Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch)
NGO "Association "Analitikum"
(Vinnytsia)

Міжнародне товариство прав людини
(Українська секція)
Українське товариство російської
культури "Русь"

International Society for Human
Rights (Ukrainian section)
Ukrainian Society of Russian Culture
"Rus"

Журнал включено до
наукометричної бази

даних «Російський індекс наукового
цитування» («РІНЦ SCIENCE INDEX»)
Ліцензійний договір № 260-04/2014
від 28.04.2014

Registered by «РІНЦ
SCIENCE INDEX»

Registration Certificate № 260-
04/2014
dated 28.04.2014

Електронна версія журналу
[http://www.naukajournal.org/index.php/
Paradigm/](http://www.naukajournal.org/index.php/Paradigm/)

The electronic version
[http://www.naukajournal.org/
index.php/Paradigm/](http://www.naukajournal.org/index.php/Paradigm/)

Редакційна колегія:

Ореховський Вадим Оолегович, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських і соціальних наук Чернівецького торговельно - економічного інституту Київського Національного торговельно - економічного університету; Головний редактор;

Чікарькова Марія Юріївна, доктор філософських наук, професор, кандидат філологічних наук, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Корнієнко Валерій Олександрович, доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, президент Асоціації "Аналітікум", завідувач кафедри суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Денисюк Світлана Георгіївна, доктор політичних наук, кафедра суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Прищенко Світлана Валеріївна, доктор наук у галузі дизайну, професор кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами, член Спілки дизайнерів України;

Абрамович Семен Дмитрович, доктор філологічних наук, професор, академік АН Вищої освіти України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, завідувач кафедри слов'янської філології та загального мовознавства;

Іваницька Наталія Борисівна, доктор філологічних наук, професор, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, завідувач кафедри сучасних європейських мов;

Андрієнко Олена Володимирівна, доктор філософських наук, професор, Донецький національний університет, доцент кафедри філософії;

Дулин Петро Георгійович, доктор філософських наук, Миколаївський національний університет ім. В. Сухомлинського, завідувач кафедри філософії;

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково - дослідної лабораторії № 1, Науково-дослідний інститут фінансового права;

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Круль Петро Франкович, доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри інструментально-виконавського мистецтва Інституту культури і мистецтв Прикарпатського університету ім. В. Стефаника;

Станіславська Катерина Ігорівна, доктор мистецтвознавства, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв;

Циганенко Лілія Федорівна, доктор історичних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, декан факультету української філології та історії, завідувач кафедри всесвітньої історії;

Робак Ігор Юрійович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук, Харківський національний медичний університет;

Нікітенко Костянтин Вікторович, доктор історичних наук, завідувач кафедрою менеджменту мистецтва, Львівська національна академія мистецтв;

Іліаді Олександр Іванович, доктор філологічних наук, професор, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка;

Амурський Е. Е., кандидат педагогічних наук, директор Інституту наукового прогнозування, академік МАБЕТ;

Юрій Михайло Федорович, доктор історичних наук, професор, академік АН України, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Безаров Олександр Троянович, кандидат історичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Докаш Оксана Юріївна, кандидат політичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Биков А. Н., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України;

Бикова Т. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова;

Бадалов Олег Павлович, кандидат мистецтвознавства, Чернігівський інститут мистецтв та менеджменту культури Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв;

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РІНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ І. ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ПРАВА

УДК 94(477-25):378 «18»

ДО СТАНОВЛЕННЯ ШКОЛИ ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА: ПЛАТОН ВАСИЛЬОВИЧ ПАВЛОВ

кандидат історичних наук, доцент, Тарасенко О. О.

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна, Київ

У статті проаналізовано викладацьку, наукову та громадську діяльність професора кафедри російської історії П. В. Павлова у 1847-1859 роках, яка склала другий період становлення школи істориків Університету Св. Володимира, сприяла формуванню широкого світогляду київського студентства, усвідомленню ними загальнолюдських законів розвитку суспільства, просвітництва, критичного і системного методу дослідження історичного процесу. Обґрунтовано, що вчений формував свій напрямок наукової школи, яскравим представником якої був І. В. Лапінюков. Досліджено, що для київського студентства П. В. Павлов був кумиром, шанованим вченим, мислителем, який допомагав молоді усвідомити її історичну місію, спілкування з яким навчало як потрібно любити свій народ.

Ключові слова: Платон Васильович Павлов, викладацька, наукова і громадська діяльність, другий період становлення школи істориків Університету Св. Володимира, середина XIX ст.

Тарасенко О. А. К становлению школы историков Университета Св. Владимира: Платон Васильевич Павлов /Киевский университет имени Бориса Гринченка, Украина, Киев

В статье проанализированы преподавательская, научная и общественная деятельность профессора кафедры русской истории П.В. Павлова в 1847-1859 годах, которая составила второй период становления

школы историков Университета Св. Владимира, способствовала формированию широкого кругозора киевского студенчества, осознанию им общечеловеческих законов развития общества, просвещения, критического и системного метода исследования исторического процесса. Обоснованно, что ученый формировал своё направление научной школы, ярким представителем которой был И. В. Лашнюков. Доказано, что для киевского студенчества П. В. Павлов был кумиром, уважаемым ученым, мыслителем, который помогал молодежи осознать ее историческую миссию, общение с которым учило как нужно любить свой народ.

Ключевые слова: Платон Васильевич Павлов, преподавательская, научная и общественная деятельность, второй период становления школы историков Университета Св. Владимира, середина XIX ст.

Tarasenko Olga To the formation of Scientific School of Historians of St. Volodymyr University: Platon Vasylevych Pavlov / Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine, Kyiv.

The article is analyzing the teaching, research and public work of professor of Russian history P. V. Pavlov in 1847-1859 years, which became the second period of the formation of Scientific School of Historians of St. Volodymyr University, and promoted the creation of a broad outlook of the Kyiv students, their realization of the universal laws of social development, education, critical and systematic method of investigation of the historical process. It proves that the scientist formed his direction of scientific school, which had a brilliant representative I. V. Lashniukov. It is proved that for the Kyiv students P. V. Pavlov was an idol, a respected scientist, a thinker who helped young people become cognizant of their historical mission, communication with whom taught how to love their people.

Keywords: Platon Vasylevych Pavlov, teaching, research and public work, the second period of formation of Scientific School of Historians of St. Volodymyr University, the middle of the XIX century.

Вступ. Університет Св. Володимира XIX ст. по праву належить до провідних центрів науки і освіти в Україні в XIX – на початку XX ст. Серед низки наукових шкіл закладу, які сформувалися у ньому протягом XIX ст., була школа істориків, представники якої є серед засновників української національної історичної освіти і науки [1;2]. Досвід представників школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст. є непересічним. Актуальність статі полягає у пошануванні професора кафедри російської історії Платона Васильовича Павлова (1823–1895), дванадцять років роботи якого на кафедрі російської історії Університету Св. Володимира склали другий період у становленні школи істориків закладу.

Проведені автором статті дослідження, аналіз звітів університету, історико-філологічного факультету, оглядів викладання, програм та розкладу лекцій дисципліни російської історії на факультеті, аналіз наукового доробку викладачів кафедри російської історії загалом дозволили визначити у становленні та розвитку школи істориків Університету Св. Володимира у XIX ст. чотири періоди [3, 4]. Перший період [5] – це початок становлення школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст., який пов'язаний із діяльністю викладачів кафедри російської історії Василя Федоровича Домбровського (1810–1845) [1, с.182-186; 6] та Миколи Івановича Костомарова (1817–1885) [1, с. 533-537; 7].

Другий період пов'язаний із працею у закладі професора кафедри російської історії Платона Васильовича Павлова у 1847–1859 рр. – це саме продовження становлення школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст. Автор статті досліджує проблему «Школа істориків Університету Св. Володимира XIX ст. в історіографії».

Мета дослідження: простежити другий період становлення школи істориків Університету Св. Володимира XIX ст., який увібрав діяльністю професора кафедри російської історії П. В. Павлова у 1847-1859 роках та

глибше зрозуміти людину, яка була причетна до становлення школи істориків Університету Св. Володимира.

Життєвий та науковий шлях Платона Васильовича Павлова було розглянуто в ювілейному виданні «Биографического словаря профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884)» [8, с. 533-537]. Енциклопедичний словник Брокгауза та Ефрона у 1897 р. надав короткі відомості про історика [9], через сто років замітка про історика були розміщена в Електронній енциклопедії Київського національного університету імені Тараса Шевченка [10]. У своїх спогадах П. В. Павлова згадували студенти О. В. Романович-Славатинський [11], В.Г. Авсеєнко [12], В. О. Португалов [13] та М. І. Костомаров [14]. Докторську дисертацію П. В. Павлова [15] проаналізували у 1850 р. К. Д. Кавелін, С. М. Соловійов, М. П. Погодін [16; 17; 18]. У 1908 р. М. Лемке стисло окреслив життя і наукові праці вченого [19]. В 1955 р. у журналі «Исторические записки» була надрукована прощальна лекція професора Павлова, яку він виголосив студентам Університету Св. Володимира у грудні 1859 р., залишаючи заклад [20]. Про керівництво професора Павлова організацією перших недільних шкіл у Києві та його вплив на студентство згадали дослідники вивчаючи діяльність Харківсько-Київського таємного товариства [21;22;23] і розглядаючи діяльність революціонерів – демократів на Україні у другій половині 50-х – початку 60-х років XIX ст. [24]. Звернення попечителя Київського навчального округу М. І. Пирогова до влади про відкриття недільних шкіл у Києві та про доручення керувати ними П. В. Павлову висвітлені у його листах, надрукованих у 1985 р. у «Вибраних педагогічних працях»[25].

Постать історика як вченого-просвітника 60-х років XIX ст. розглянула Еймонтова Р. Г. у 1986 р. [26]. «Справу» професора Павлова у контексті урядової політики та історичної науки Російської імперії 60-70-х років XIX ст. дослідив Чесноков В.І. [27].

Автор статті у 1995 р. розглянула викладацьку та наукову діяльність П. В. Павлов у контексті становлення та розвитку історичної освіти та науки в Університеті Св. Володимира в ХІХ ст.[3], пошанувала вченого у 2007 р., відзначаючи 160 років від початку праці історика в Університеті Св. Володимира [28] і у 2010 р. у розвідці до 175 річного ювілею Київського університету [4] та відзначила роль професора Павлова як наукового керівника студента Івана Лашнюкова [29]. Викладацьку, науково-дослідну та музейну діяльність П. В. Павлова після повернення в Університет Св. Володимира у 1875-1885 рр. на заснованій кафедрі історії і теорії мистецтв дослідила О. В. Сторчай [30].

Отже, вивчення окреслених праць дозволяє дослідити викладацьку, наукову та громадську діяльність професора кафедри російської історії П. В. Павлова у 1847-1859 роках, які стали другим періодом становлення школи істориків Університету Св. Володимира, та глибше зрозуміти людину, яка була причетна до становлення другого періоду школи істориків Університету Св. Володимира.

Виклад основного матеріалу. Платон Васильович Павлов народився 7 вересня 1823 р. у дворянській поміщицькій родині П. Ф. Козлова у селищі Таможенне Нижегородської губернії. Початкову освіту здобув в родинному колі, готувався у приватному пансіоні Дешуданса у Санкт-Петербурзі до навчання у Третій гімназії Санкт-Петербурга. Після закінчення гімназії поступив на історико-філологічний факультет Головного педагогічного інституту, який закінчив у 1844 р. і був відзначений за успіхи у навчанні срібною медаллю [8, с.533].

Під час навчання П. В. Павлова на історико-філологічному факультеті Головного педагогічного інституту працювало сузір'я видатних викладачів та вчених: Федір Богданович Грефе (1780–1851), академік, заслужений професор Санкт-Петербурзького університету по кафедрі грецької словесності; Микола Герасимович Устрялов (1805–1870), російський історик,

археограф, педагог, професор російської історії Санкт-Петербурзького університету, декан його історико-філологічного факультету, основоположник петербурзької історичної школи в російській історії, ординарний академік Петербурзької академії наук, автор підручників по історії для гімназій; Олександр Григорович Ободовський (1796–1852), російський вчений, педагог, викладач, письменник, автор творів по географії і першого російського підручника педагогіки, один із трьох редакторів першого педагогічного журналу та його брат Платон Григорович Ободовський (1803–1864), російський письменник, драматург, педагог; Востоков Олександр Христофорович (1781–1864), російський філолог, поет, письменник, перекладач, основоположник російського слов'янознавства, доктор Тюбінгенського університету, член-кореспондент Німецької академії наук, доктор філології Празького університету, почесний член Московського та Харківського університетів, член Російської академії наук, академік Петербурзької академії наук; Яків Іванович Бередников (1793–1854), російський історик та археограф, академік Петербурзької академії наук.

Випускник Павлов за наказом міністра народної освіти С. С. Уварова був залишений при Головному педагогічному інституті на один рік для удосконалення у класичній словесності, російській літературі та російській мові під керівництвом вище згаданих професорів історико-філологічного факультету. У 1845 році П. В. Павлов отримав ступінь магістра грецької словесності у Санкт-Петербурзькому університеті та у 1847 р. посів місце ад'юнкт-професора в Університеті Св. Володимира на вільній після арешту Миколи Івановича Костомарова кафедрі російської історії [5; 7]. У 1848 р. П. В. Павлов був відряджений до Москви з науковою метою, де у 1849 р. був удостоєний Московським університетом ступеня доктора історичних наук політичної економії і статистики [8, с.533-534].

На історико-філологічному факультеті Московському університету у той час працювали уславлені історики професори Тимофій Миколайович

Грановський (1813–1855), Петро Миколайович Кудрявцев (1816–1858), Сергій Михайлович Соловйов (1820–1879), Осип Максимович Бодянський (1808–1877), філологи професори Федір Іванович Буслаєв (1818–1897), Михайло Никифорович Катков (1818–1887), Павло Михайлович Леонтьєв (1822–1874), Степан Петрович Шевирьов (1806–1864).

Дисертація 26-річного вченого «Об историческом значении царствования Бориса Годунова» [13] стала помітним явищем тогочасної російської історії, залучила його до кола представників державницької школи в російській історіографії. Вчений був наймолодшим доктором наук в історії освіти Російської імперії. Докторську дисертацію П. В. Павлова проаналізували у 1850 р. К. Д. Кавелін, С. М. Соловйов, М. П. Погодін [15; 16; 17]. Професори Московського університету Т. М. Грановський, П. М. Кудрявцев, С. М. Соловйов, О. М. Бодянський, Ф. І. Буслаєв, С. П. Шевирьов, які опонували на диспуті, одночасно вшанували молодого вченого. Цей момент життя історик вважав найщасливішим [19, с.8].

Оцінюючи результати розвитку російської історичної науки другої чверті XIX ст., Олександр Миколайович Пипін назвав П. В. Павлова серед помітних представників «нової історичної школи» 40-х років, імена яких залишаться у пам'яті російської історіографії [26, с.208]. Співчутливо відносився до професорської діяльності та наукового напрямку П. В. Павлова і Микола Іванович Костомаров [14, с. 551].

Після повернення до Університету Св. Володимира П. В. Павлов був обраний Радою університету у 1850 р. екстраординарним, а у 1852 р. ординарним професором. У 1852–1856 рр. він викладав історію у Київському інституті шляхетних дівчат, а також працював деякий час у Першій та Другій київських чоловічих гімназіях [8, с. 534].

У 1857 р. П. В. Павлов був відряджений Університетом Св. Володимира за кордон для вивчення історичних пам'яток на півтора роки. Метою закордонного наукового відрядження вченого з грудня 1856 р. по вересень

1858 р. стало порівняльне вивчення археологічних пам'яток європейських народів та поповнення знань із археології у слов'янських землях, Німеччині, Італії, Греції, Франції. Перебуваючи в одному з відділів Британського музею у Лондоні, де зберігалися стародавні руські рукописні пам'ятки, професор Павлов розглянув деякі з них і надав у музей коротке пояснення змісту французькою мовою. Оглядаючи старожитності Праги він користувався вказівками відомого славіста В'ячеслава Ганки. Вивчаючи археологічні зібрання Відня – спілкувався із професором історії витончених мистецтв Віденської Академії мистецтв Г. фон Тальбергом, якому завдячував багатьма вказівками й порадами. Перебуваючи в Лондоні у березні 1858 р. П. В. Павлов декілька разів відвідав О. І. Герцена та М. П. Огарьова та прочитав у їхньому домі декілька лекцій з російської історії [3, с.31].

Після повернення до Києва П. В. Павлов одночасно із курсом російської історії за дорученням факультету викладав курс історії пластичних мистецтв (необов'язковий для студентів, так як кафедри історії та теорії мистецтв на той час ще не існувало).

У 1859 р. за дорученням попечителя Київського навчального округу в 1858–1861 рр., видатного вченого-хірурга Миколи Івановича Пирогова (1810–1881), П. В. Павлов керував організацією перших недільних шкіл у Києві для дорослих (робітників, ремісників, службовців) міста. Як відомо, у Російській імперії школи для дорослих, заняття в яких проводилися у неділю, виникли в середині XIX ст. за ініціативою передової інтелігенції, головним чином студентській молоді, опозиційна діяльність якої значно активізувалася після поразки Російської імперії у Кримській війні та лібералізації суспільного життя країни після воцаріння Олександра II.

Так, на початку 1856 р. за ініціативи студентів Харківського університету Якова Бекмана, Митрофана Муравського, Петра Єфименка та Петра Завадського в Харкові почало діяти таємне товариство, яке у 1857 р. нараховувало 40 чоловік – студентів із збіднілих дворянських, купецьких і

священицьких родин. Своїми найважливішими завданнями товариство ставило повалення самодержавства, скасування кріпацтва й встановлення республіканського або конституційно-монархічного ладу. Для досягнення мети члени товариства пропагували ці ідей серед селян, робітників, студентства, розповсюджували нелегальні видання, в тому числі часопис «Современник», а також літературний і суспільно-політичних альманах «Полярную звезду» та першу російську революційну газету «Колокол», які видавали О. І. Герцен та М. П. Огарьов у Вільній російській типографії в еміграції в Лондоні. Члени товариства писали революційні прокламації, підпільно випускали рукописний журнал «Свободное слово» [21].

У червні 1858 р. після виключення 39 студентів із Харківського університету, вони продовжили свою діяльність в Києві та навчання в Університеті Св. Володимира. Керівники товариства встановили зв'язки із радикально настроєним студентством Київського, Московського й Петербурзького університетів, діячами польського визвольного та російського революційного рухів, активізували роботу щодо залучення нових членів. Наприкінці 1859 р. товариство налічувало вже 100 чоловік. Члени товариства вимагали участі представників від усього населення у виробленні законів, збільшення кількості навчальних закладів і культурно-освітніх установ, видання журналів національними мовами народів Російської імперії, намагалися встановити зв'язки з О. І. Герценом та М. П. Огарьовим [22; 23; 24].

Недільні школи з'явилися у Києві за ініціативи членів Харківсько-Київського таємного товариства. Задум їхнього влаштування належав студенту історико-філологічного факультету, члену Київського товариства Феодосію Вороному. 14 вересня 1859 р. група студентів із 17 чоловік (Феодосій Якович Вороний (1837–1910), Яків Миколайович Бекман (1836–1869), Веніамін Осипович Португалов (1834–1896) та ін.) звернулася до попечителя Київського навчального округу М. І. Пирогова із проханням

дозволити відкрити недільну школу. Останній, погодивши це питання із Міністерством народної освіти і київським генерал-губернатором, дозволив студентам відкрити недільну школу в помешканні Києво-Подільського дворянського училища, доручивши професору Павлову скеровувати роботу студентів [25]. У 1859 р. у Києві було відкрито ще дві недільні школи. Енергія професора Павлова та його дружні стосунки з київським студентством стали запорукою їх успішної діяльності. Вчений був щиро й глибоко переконаний, що розповсюдження знань поступово трансформує російське азійське суспільство, молодь шукала у недільних школах революційного збудника.

Студенти активно брали участь в організації недільних шкіл, налагодженні їхньої стабільної роботи й забезпеченні навчальними посібниками. Однак легальна й нелегальна робота студентів тривала недовго. В січні – лютому 1860 рр. 22 членів товариства було заарештовано й засуджено до заслання. З викриттям і розгромом товариства власті розгорнули наступ на національно-визвольний рух в Україні. Після арешту в 1860 р. частини членів товариства, воно продовжувало діяльність до саморозпуску в 1863 р., деякі члени товариства вступили до загальноросійської народницької організації «Земля і воля» [24].

Особистість професора Павлова промовисто охарактеризував у цей час Веніамін Осипович Португалов: «Він тоді тільки що повернувся з Європи, із Парижа і Лондона. Його оповіді про Європу, про особисті зустрічі викликали у нас захоплення, і він невдовзі став нашим кумиром, нашим ідолом, котрого ми обожнювали, захоплювалися ним, любили самовіддано. Школа Павлова і його спілкування з нами, учнями. Він вчив нас моральності і більш за все своїм прикладом. Своєю надприродною людяністю, лагідністю, відсутністю всяких низьких пристрастей. Розмова тиха, плавна, виразна, логічна, а часом іронічна, добродушна посмішка рідко сходила з його вуст. Павлов був шанований вчений, мислитель, мудрець, народний витія. Це з усім тим був невичерпний кладень знань. Син селянки, Павлов глибоко співчував усім

реформам і готовий був душу свою покласти за щастя рідного народу. Ми, молодь, тоді вперше у спілкуванні із Павловим досягнули, що означає любити свій народ. Усі наступні покоління інтелігенції в Росії не можуть бажати кращої і більш довершеної постаті, ніж та, якою був Платон Васильович Павлов» [13, с. 252-256].

Окреслимо викладацьку діяльність П. В. Павлова в Університеті Св. Володимира, його «творчу лабораторію». У викладанні використовував твори М. М. Карамзіна, І. Ф. Еверса, М. Г. Устрялова, М. П. Погодіна, С. М. Соловйова та ін. Пропонував теми студентських дослідницьких робіт: «Про причини міжусобиць між руськими князями і про їхній вплив на суспільство в період часу від Рюріка до Івана Калита і Гедиміна»; «Про відмінність земської Новгородської системи від інших земських систем древньої Русі»; «Про значення опричнини в російській історії» [3, с. 28]. Тему «Про причини міжусобиць між руськими князями і про їхній вплив на суспільство в період часу від Рюріка до Івана Калита і Гедиміна» обрав на здобуття ступеня кандидата студент Іван Лашнюков, один із кращих учнів професора Павлова, який у подальшому 15 років очолював кафедру російської історії Ніжинського ліцею князя Безбородька, був окрасою закладу, згодом недовгий період до передчасної смерті викладав на кафедрі російської історії Університету Св. Володимира [29].

Під керівництвом професора Павлова студент Лашнюков опановував критику джерел історії і поглядів на неї вчених як метод історії та вивчення великих питань політичної історії, культури як головний предмет дослідження. Саме це характеризувало його як викладача і дослідника у подальшому. У рецензії на роботу студента Лашнюкова професор Павлов визнав влучне пояснення автором багатьох явищ удільного періоду руської історії [3, с.28]. Робота була відзначена золотою медаллю, рецензія керівника дає уявлення про метод досліджень його школи: «Твір написаний автором переважно за літописними джерелами, використано два взаємопов'язані

методи: критичний та оповідний. У роботі, з одного боку, чітко розкрито зміст подій, а з іншого – викладені самі події. Ця робота має цілком визначену вагу для науки вітчизняної історії, бо, об'єднуючи у собі результати попередніх досліджень М. Г. Устрялова, М. П. Погодіна, К. Д. Кавеліна, С. М. Соловйова, вносить багато зовсім нового у царину історичного бачення, як у цілому, так і в деталях» [29, с.109].

У рецензії на магістерську роботу Віталія Шульгіна «Погляд на становище жінки в язичницькій Русі та на поступовий розвиток затворництва жінки в Росії» професор Павлов наголосив, що автор дослідив нове питання, ґрунтовно вивчив його, відзначив розум автора, його кмітливість, логічну послідовність висновків [3, с. 29]. 4 серпня 1849 р. Віталій Якович Шульгін був затверджений ад'юнктом кафедри всесвітньої історії на допомогу професору всесвітньої історії Олексію Івановичу Ставровському (1811–1882) [8, с.619-622].

Написання конкурсних дослідницьких робіт із російської історії, пропонованих П. В. Павловим, вимагало ґрунтовного знання фактичного матеріалу, останніх досягнень історичної науки та вміння критично їх осмислювати, що вирізняло й формувало наукову школу професора Павлова. Тематика студентських наукових робіт розкриває їх зміст: «Звідки з'явилися слов'яни у Європі», «Про основні відмінності історії Малоросійської від Московської», «Про значення опричнини та земщини у російській історії», «Про Нестора-літописця і руські літописи», «Про вчених, які вивчали російську історію у часи Катерини II», «Про історичне значення княжих з'їздів, дум та громадських віч», «Про історичне значення церковних соборів у древній Русі», «Про договори Олега, Ігоря і Святослава», «Про праці Шльоцера у царині російської історії», «Про М. Карамзіна як історика» [4, с. 21].

Професор Павлов впливав на формування світогляду студентства та формував свій напрямок у школі істориків Університету Св. Володимира на

засадах критичного методу та просвітництва. Платон Васильович Павлов з повним правом посідає одне із найпочесніших місць серед когорти просвітників – «шестидесятників», діячів освіти, науки і культури, які своєю діяльністю дієво впливали на формування світогляду різночинної молоді, її палкого бажання робити особистий внесок у розвиток культурного і суспільно-політичного життя суспільства [28, с. 241]. У своїх лекціях професор Павлов ставив перед слухачами гострі питання, що безпосередньо перегукувалися із сучасністю, і тим впливав на формування світогляду молоді, спонукав її критично осмислювати дійсність. Лекції історика викликали захоплення і користувалися популярністю серед студентів. Його студент В. Г. Авсеєнко згадував: «Він поєднував у собі репутацію поважного вченого з ореолом носія «кращих ідей», покликаною керувати молодим поколінням у його прагненні суспільного і морального ідеалу» [12, с. 723]. Студенти ставилися до нього з великою повагою.

Антифеодальна сутність та демократичні тенденції просвітництва, надання вирішального значення освіті відбивали об'єктивні потреби суспільного і культурного життя Російської імперії того часу, більш за все відповідали настроям різночинної інтелігенції. Просвітництво збуджувало самосвідомість цього соціального прошарку, особливо його молодого покоління. Перед студентством відкривалися перспективи діяльності «на користь загальну», які запалювали його, породжували нове розуміння патріотичного обов'язку. Пояснюючи ідеї соціального та культурного прогресу, П. В. Павлов допомагав молоді усвідомити її високу історичну місію. Цілком зрозуміло, що свідомі інтелігентна молодь бачила в його особі не тільки спільника, але значною мірою виразника її ідейної позиції [26, с. 233].

Студент, згодом професор правник Університету Св. Володимира О. В. Романович-Славатинський (1832–1910) [8 с. 580-583] у спогадах відзначав: «Навряд чиї-небудь лекції так сприяли розумовому розвитку, як лекції цього

професора. Він тоді був повен юності, краси і моральної чистоти. Для Києва він був тим, чим Грановський для Москви, Каченовський для Харкова – сіячем істини і добра. Я дуже цінував його лекції і не пропустив жодної з них за всі чотири роки» [11, с.619].

Усвідомлюючи вагомість розуміння російської історії юристами, професор Павлов звернувся до Ради університету із пропозицією дозволити їм слухати її разом із філологами всі чотири роки. «Однак, заради справедливості слід сказати, – вважав О. В. Романович-Славатинський, – що він читав нам не стільки російську історію, скільки історію світової цивілізації. Однак до російської історії відносився його чудовий курс, який він називав «Історія науки російської історії», але більша частина його лекцій була присвячена з'ясуванню закону взаємності послуг – основного закону, що рухав історичні події. Він мав рідкісний талант стисло й ясно виразити сутність усякої доктрини, всякої філософської системи. Якщо я виніс із університету розуміння Гегеля, то був зобов'язаний цим лекціям Павлова» [11, с. 619]. Під впливом лекцій П. В. Павлова студент Романович-Славатинський заглибився у вивчення історії російського права та зацікавився державним правом.

Авторитет історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира в кінці 40-х – на початку 50-х років був на дуже високому рівні. На ньому навчались кращі студенти університету. Лекції корифеїв – професорів-просвітителів П. В. Павлова, В. Я. Шульгіна (1822–1878) [8, с. 760-777], І. В. Вернадського (1821–1884) [8, с. 97-103], М. Х. Бунге (1823–1895) [8, с. 74-84] відвідували студенти всіх факультетів. Просвітницька атмосфера, що була створена цими особистостями, формувала майбутніх вчених, які ставали гідними спадкоємцями ідей вчителів.

На початку 50-х років XIX ст., досліджуючи історичний досвід людства та з'ясовуючи закономірності історії, П. В. Павлов намагався визначити основний історичний закон. Формулював його так: «Історія російського

суспільства зокрема, історія суспільства взагалі є здійснення у даній місцевості у певний час закону взаємності речових і моральних послуг для задоволення речового і морального споживання, згідно із удосконаленням способів сучасного виробництва, – закону, що постійно порушується зовнішніми причинами та через розвиток споживання, а також засобів виробництва, і внаслідок цього, який прагне поновитись шляхом перетворень і переворотів то зверху, то знизу» [26, с. 220]. Вивчення історії переконало вченого у тому, що стародавнє руське життя стає більш зрозумілим лише під час дослідження матеріальних пам'яток у поєднанні їх із писемністю, при порівнянні зі старожитностями, що відтворюють життя європейських народів, а також за наочним ознайомленням із пам'ятками, що відображають із різних сторін побут європейських народів [3, с.31].

Через свої погляди П. В. Павлов був під наглядом. Наказом Міністерства народної освіти від 11 грудня 1859 р. ординарний професор П. В.Павлов був призначений членом Петербурзької археографічної комісії із звільненням від посади у Києві. У листі до попечителя він пояснював своє бажання перейти на службу до Петербурга хворобливістю здоров'я, шкідливим впливом на нього київського клімату та сімейними обставинами [27, с.119-129].

В грудні 1859 р. у прощальній лекції студентам Університету Св. Володимира Платон Васильович Павлов підсумував свої погляди на розуміння історичного процесу, місце і роль молодого покоління у ньому. Вчений відзначав, що історія як суспільна наука повинна сприяти формуванню самосвідомості та викорінювати забобони. Наголосив, що у своїх лекціях намагався розкрити загальні закони розвитку, тому що через усвідомлення руху та взаємозв'язку розвитку суспільства стає зрозумілим сучасне і майбутнє. Підсумував, що російська історія відноситься до історії європейської, подібна до цієї материкової, всесвітньої європейської історії, що на Русі також був родовий побут та патріархально-конституційні основи,

які знищила централізація, а освіта, що спочатку була знаряддям уряду, згодом відродила суспільство, створила суспільну думку та свідому інтелігенцію [20, с.265]. «В історії європейських держав, – проголошував вчений, – ми помічаємо, що коли старі установи виявляються недієздатними, настає переворот, спочатку розумовий, потім матеріальний, – енциклопедисти та революція. Такий час переживаємо зараз і ми. [...] Ми чекаємо вже перебудови на більш сучасних основах. Селянське питання поставило нашу історію так, що у неї два виходи – реформа чи революція» [20, с. 265-266].

Просвітник – «шестидесятник» П. В. Павлов вважав, що в історії протесту завжди велику роль відігравали суспільна думка, література та університети, а у майбутньому кожен університет повинен пов'язати свою діяльність з усіма життєвими основами свого краю, інтелігенція якого повинна сприяти його відродженню, студенти – стати провідниками знань та корисних понять суспільства. Обов'язком університетської молоді є зближення вищих класів із нижчими, бо тільки передаючи освіту останнім, дворянство може спокутувати хиби своїх діян [20, с.266]. Цей своєрідний заповіт, який віддзеркалював нагальні потреби часу, втілювався в життя свідомою частиною київської університетської молоді у створенні та роботі перших недільних шкіл, діяльності прогресивної української інтелігенції у в студентській громаді, згодом у Старій громаді, наукових установах Києва, широким дослідженням українського минулого науковою школою істориків Університету Св. Володимира, формуванням київської документальної школи істориків під керівництвом В. Б. Антоновича із 70-х років XIX ст. зокрема.

«У нас, – підсумовував П. В. Павлов, – серед глибокої пітьми, серед безнадійної діяльності, вони (університети – О. Т.) складають єдиний порятунки; лише одні університети світять ніби маяки» [20, с.266]. Розмаїтість промов на прощальному вечері 14 грудня 1859 р., який влаштували студенти і викладачі П. В. Павлову перед його від'їздом до Санкт-Петербургу, свідчила про багатосторонню діяльність і незліченні

заслуги «київського Грановського», якому університетська молодь довіряла свої переконання, характер і напрямок думок, від якого набирала знань із усіх сфер. Студент Левченко звернувся до вченого із проханням бути кореспондентом між Київським і Петербурзьким університетами, діяти від імені першого в їхньому зближенні, організації у північній столиці недільних шкіл і встановленні зв'язку між ними та київськими школами. Як відомо, історик прийняв пропозицію, у Петербурзі став енергійним організатором недільних шкіл [24, с. 267-271].

У кінці 1859 р. П. В. Павлов був переведений на службу у Санкт-Петербург членом Петербурзької археографічної комісії, а у 1860 р. був призначений бібліотекарем бібліотеки для службовців, яка тоді існувала при Міністерстві народної освіти. 14 лютого 1860 р. П. В. Павлова заарештували через справу Харківсько-Київського таємного товариства.

За дозволом Міністерства народної освіти та під його керівництвом П. В. Павлов керував недільними школами, які тоді були організовані в Санкт-Петербурзі за зразком київських недільних шкіл, а також викладав курс всесвітньої історії в училищі правознавства. П. В. Павлов був обраний Радою Санкт-Петербурзького університету екстраординарним професором всесвітньої історії (давнього часу). Проте у 1862-1875 роках П. В. Павлов кафедри в університеті не обіймав, а був лише на службі в Петербурзькій археографічній комісії без утримання, а з 1870 р. із невеличким державним утриманням [8, с. 535].

2 березня 1862 р. у публічній лекції під егідою Вільного університету П. В. Павлов виголосив промову про «Тисячоліття Росії», в якій наголосив на тому, що за весь час свого існування Росія була рабовласницької країною, з потужним централізованим державним апаратом, де завжди придушувалися найменші прояви громадської незалежності, засудив кріпосницький лад Російської імперії та проблемність і ненадійність селянської реформи 1861 р. Текст лекції був схвалений цензором, який не міг навіть уявити занадто

бурхливу реакцію слухачів. Публіка підтримувала лектора галасливими оплесками та криками схвалення. На гучні виклики аудиторії промовець вийшов і, піднявши руку, заявив: «Росія стоїть тепер над безоднею, в яку ми і впадемо, якщо не звернемося до останнього засобу порятунку, до зближення з народом. Хто має вуха слухати, нехай слухає!». 5 березня 1862 р. П. В. Павлов був заарештований і 6 березня 1862 р. висланий у Ветлугу (Костромська губернія) із заборonoю на майбутнє читати публічні лекції. У 1864 р. був переведений у Кострому, де працював співробітником «Костромских Губернских Ведомостей». У 1865 р. отримав дозвіл оселитися в Царському Селі, а в 1866 р. – у Санкт-Петербурзі. Із заслання П. В. Павлов повернувся із підірваним здоров'ям, громадською діяльністю не займався. У 1871 р. був звільнений від нагляду [19, с.12-13].

Після повернення у Санкт-Петербург П. В. Павлов викладав статистику у Костянтинівському військовому училищі, всесвітню та російську історію в Юнкерському училищі, російську історію в Оленівському жіночому училищі та час від часу був експертом у комітеті Головного управління військово-учбових закладів по складанню програм для військових училищ [8, с. 535].

2 травня 1875 р. П. В. Павлов був затверджений ординарним професором відкритої кафедри історії і теорії мистецтв Університету Св. Володимира. Він також залишався членом Археографічної комісії. Його плідну викладацьку, науково-дослідну та музейну діяльність у 1875-1885 рр. на кафедрі історії і теорії мистецтв Університету Св. Володимира дослідила у монографії «Мистецька освіта в Київському університеті (1834-1924)» О. В. Сторчай [30, с.114-140]. У цей період він облаштував Музей вишуканих мистецтв Університету Св. Володимира. У 1885 р. П. В. Павлов повернувся до Санкт-Петербургу.

Висновки. Таким чином, викладацька, наукова та громадська діяльність професора кафедри російської історії П. В. Павлова у 1847-1859 роках склала другий період становлення школи істориків Університету Св. Володимира,

сприяла формуванню широкого світогляду київського студентства, зокрема істориків, усвідомленню ними загальнолюдських законів розвитку суспільства, просвітництва, критичного і системного методу дослідження історичного процесу. Вчений вплинув на формування школи істориків Університету Св. Володимира, формував свій напрямок наукової школи, яскравим представником якої був Іван Васильович Лашніюков.

Для київського студентства П. В. Павлов був кумиром, шанованим вченим, мислителем, спілкування з яким навчало як потрібно любити свій народ. Енергія професора Павлова та дружні стосунки із студентством стали запорукою успішної діяльності недільних шкіл, організацію яких він скеровував. Вчений був щиро й глибоко переконаний, що розповсюдження знань поступово трансформує російське азійське суспільство, молодь шукала у недільних школах революційного збудника. Пояснюючи ідеї соціального та культурного прогресу, П. В. Павлов допомагав молоді усвідомити її високу історичну місію. Свідома інтелігентна молодь бачила в його особі не лише співника, але значною мірою виразника її ідейної позиції.

Після урядових репресій 1862 р., які примусово відірвали професора Павлова від безпосередньої участі у науковому і громадському житті, його ім'я поступово забувалося. Вислання 1862 р. відбулося у самому розквіті його творчих сил. На жаль, тяжкі умови заслання підірвали життєві сили історика і він не зміг після повернення у повній мірі розкрити свій потенціал, завершити перервані праці. Постать професора Павлова була непересічною для свого часу.

Представник школи істориків Університету Св. Володимира професор Павлов, який формував другий період її становлення і розвивав традиції школи істориків Університету Св. Володимира, має зайняти почесне місце серед викладачів і вчених України середини та другої половини XIX ст.

Література:

1. Тарасенко Ольга Внесок наукової школи істориків Київського університету у становлення національної історичної освіти і науки [Текст] / Ольга Тарасенко / Збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції «Образ епохи. Культурне середовище Києва кінця XIX – початку XX ст.». Київ, Будинок вчених НАН України 20-22 листопада 1995 р. Міжнародний Фонд «Відродження», 1995. – С. 152-154.
2. Тарасенко Ольга Класична наукова школа істориків Київського університету Св. Володимира у XIX ст. [Текст] / Ольга Тарасенко / Історія. Частина I: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. Міжнародна асоціація українців, Національна академія наук України, 1996. – С. 225-228.
3. Тарасенко, Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. [Текст] / Ольга Тарасенко. – К.: Логос, 1995. – 276 с.
4. Тарасенко О. О. З історії становлення та розвитку історичної освіти в Київському імператорському університеті Св. Володимира (до 175 річчя від дня заснування) [Текст] / О. О. Тарасенко // Історична думка, 2010. – № 1(2). – 59 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf
5. Тарасенко О. О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В. Ф. Домбровський та М. І. Костомаров [Текст] / О. О. Тарасенко // Грани, 2015. – №. 12/2 (128).
6. Тарасенко О. Школа істориків Університету Св. Володимира: штрихи до творчого портрету Василя Федоровича Домбровського / Ольга Тарасенко // ScienceRise, 2015. – Т. 7, N 1(12). – С. 37-41. – Режим доступу: DOI: 10.15587/2313-8416.2015.47223
<http://journals.uran.ua/sciencerise/article/view/47223/43667>

7. Тарасенко О. О. Спогади Миколи Костомарова (школа істориків Університету Св. Володимира) [Текст] / О. О. Тарасенко // Грани, 2015. – №. 11/2 (127). – С. 97-102.
8. Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834-1884) [Текст] / Составлен и издан под. ред. В. С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – 860 с.
9. Павлов Платон Васильевич // [Текст] // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза. И. А. Ефрона. – СПб., 1897. – Т. XXII. – С. 570-571.
10. Шевченко Л. В., Таран О. Г. Павлов Платон Васильович [Текст] / Л. В. Шевченко, О. Г. Таран // Електронна енциклопедія Київського національного університету імені Тара Шевченка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/istoriyi-rosiyi-kafedra/pavlov-platon-vasyl%60ovych/>
11. Романович-Славатинський А. В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832-1884 гг. [Текст] / А. В. Романович-Славатинський // Вестник Европы, 1903. – Ч. 2. – С. 619.
12. Авсеенко В. Г. Школьные годы.: Отрывок из воспоминаний. 1852-1862 [Текст] / В. Г. Авсеенко // Исторический вестник, 1881. – Ч. 4. – С. 723.
13. Португалов В. О. Ученик об учителе [Текст] / В. О. Португалов // Исторические записки, 1986. – Т. 113. – С. 252-256.
14. Костомаров, Н. И. Исторические произведения. Автобиография [Текст]/ Микола Костомаров / Сост. и ист.-биогр. очерк В. А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. – 2-е изд. – К.: Лыбидь, 1990. – 736 с.
15. Павлов П. В. Об историческом значении царствования Бориса Годунова [Текст] / П. В. Павлов. – М., 1850. – 132 с.
16. Кавелин К. Д. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. Соч. П. Павлова. М., 1850 [Текст] / К. Д. Кавелин //Отечественные записки, 1850. – Т. 72. – Ч. 9. – Отд. V. – Критика. – С. 13-30.

17. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. Соч. П. Павлова. М., 1850 [Текст] // Современник, 1850. – Т. 22. – Ч. 7. – Отд. III. – Критика. – С. 17-26.
18. Погодин М. П. Об историческом значении царствования Бориса Годунова. Соч. П. Павлова. М., 1850 [Текст] / М. П. Погодин // Москвитянин, 1850. – Ч. 8. – Кн. II. – Від. IV. – С. 116-135.
19. Лемке М. Дело профессора Павлова [Текст] / М. Лемке // Очерки освободительного движения 60-х годов, СПб., 1908. – С. 7-13.
20. Прощальная лекция пр. П. В. Павлова, студентам Киевского университета, зачит. в декабре 1859 г. [Текст] // Исторические записки, 1955. – Т. 52. – С. 265-266.
21. Таубин Р. А. Я. Н. Бекман и Харьковско-Киевское тайное общество [Текст] / Р. А. Таубин / Революционная ситуация в России 1859-1861. – М., 1963.
22. Барабой А. З. Харьковско-Киевское революционное тайное общество 1856-60 гг. [Текст] / А. З. Барабой // Исторические записки, 1955. – Т. 52.
23. Эйдельман Н. Я. Герцен и Харьковско-Киевское революционное общество [Текст] / Н. Я. Эйдельман // Проблемы истории общественного движения и историографии, 1971.
24. Ястребов Федор Революционные демократы на Украине: вторая половина 50-х - начало 60-х годов XIX ст. [Текст] / Ф. Ястребов; отв. ред.: Ф. Е. Лось; АН Украинской ССР, Ин-т истории – Киев: Изд-во АН УССР, 1960. – 307 с.
25. Пирогов Н. И. О воскресных школах. – С. 301-309. Уведомление ректору университета о разрешении открыть ежедневную бесплатную школу для начального образования. – С. 309. Пирогов Н. И. Письмо к генерал-губернатору И. И. Васильчикову 24.09.1859 г. Об открытии в Киеве воскресных школ. – С. 409. Письмо 21.11.1859 г. О воскресных школах. – С. 409-410. О надзоре за воскресными школами. – С. 410-411. / [Текст] / Н. И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М., 1985.

26. Эймонтова Р. Г. Ученый-просветитель П.В.Павлов (60-е годы) [Текст] // Исторические записки, 1986. – Т. 113. – С. 208-249.
27. Чесноков В. И. Министерство Просвещения и "дело" профессора П. В. Павлова [Текст] / В. И. Чесноков/ Правительственная политика и историческая наука России 60-70-х гг. XIX в. Исследовательские очерки. – Воронеж, 1989. – 208 с.
28. Тарасенко Ольга Викладацька діяльність П. В. Павлова в Університеті Св. Володимира у середині XIX ст. [Текст] / О. О. Тарасенко // Література та культура Полісся, 2007. – № 38. – С. 236-248.
29. Тарасенко Ольга Формування наукових шкіл істориків в Університеті Св. Володимира: Іван Васильович Лапінюков [Текст] / О. О. Тарасенко // Київські історичні студії, 2015. – № 1. – С. 108-114.
30. Сторчай О. В. Мистецька освіта в Київському університеті (1834-1924): Монографія / [Текст] / О. В. Сторчай . – К.: Щек, 2009. – 335 с.

References:

1. Tarasenko Olha Vnesok naukovoї shkoly istorykiv Kyivskoho universytetu u stanovlennia natsionalnoi istorychnoi osvity i nauky [Tekst] / Olha Tarasenko / Zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii «Obraz epokhy. Kulturne seredovyshe Kyieva kintsia XIX – pochatku XX st.». Kyiv, Budynok vchenykh NAN Ukrainy 20-22 lystopada 1995 r. Mizhnarodnyi Fond «Vidrodzhennia», 1995. – S. 152-154.
2. Tarasenko Olha Klasychna naukova shkola istorykiv Kyivskoho universytetu Sv. Volodymyra u XIX st. [Tekst] / Olha Tarasenko / Istoriia. Chastyna I: Tezy ta povidomlennia III Mizhnarodnoho konhresu ukrainistiv. Mizhnarodna asotsiatsiia ukrainistiv, Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, 1996. – S. 225-228.
3. Tarasenko Olha Stanovlennia ta rozvytok istorychnoi osvity ta nauky u Kyivskomu universyteti u 1834–1884 rr. [Tekst] / Olha Tarasenko. – K.: Lohos, 1995. – 276 s.

4. Tarasenko O. O. *Z istorii stanovlennia ta rozvytku istorychnoi osvity v Kyivskomu imperatorskomu universyteti Sv. Volodymyra (do 175 richchia vid dnia zasnuvannia) [Tekst] / O. O. Tarasenko // Istorychna dumka, 2010. – № 1(2). – 59 s. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf*
5. Tarasenko O. O. *Do stanovlennia shkoly istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra: V. F. Dombrovskiy ta M. I. Kostomarov [Tekst] / O. O. Tarasenko // Hrani, 2015. – №. 12/2 (128).*
6. Tarasenko O. *Shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra: shtrykhy do tvorchoho portretu Vasylia Fedorovycha Dombrovskoho / Olha Tarasenko // ScienceRise, 2015. – T. 7, N 1(12). – S. 37-41. – Rezhym dostupu: DOI: 10.15587/2313-8416.2015.47223*
<http://journals.urau.ua/sciencerise/article/view/47223/43667>
7. Tarasenko O. O. *Spohady Mykoly Kostomarova (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) [Tekst] / O. O. Tarasenko // Hrani, 2015. – №. 11/2 (127). – С. 97-102.*
8. *Byohrafycheskyi slovar professorov y prepodavatelei Unyversyteta Sv. Vladymyra (1834–1884) [Tekst] / Sostavlen y yzdan pod. red. V. S. Ykonnykova. – Kyev: Typ. Un-ta Sv. Vladymyra, 1884. – 860 c.*
9. *Pavlov Platon Vasylevych // [Tekst] // Entsyklopedycheskyi slovar F. A. Brokhauza. Y. A. Efrona. – SPb., 1897. – T. XXII. – S. 570-571.*
10. *Shevchenko L. V., Taran O. H. Pavlov Platon Vasylovych [Tekst] / L. V. Shevchenko, O. H. Taran // Elektronna entsyklopediia Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tara Shevchenka. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/istoriyi-rosiyi-kafedra/pavlov-platon-vasyl%60ovych-/>*
11. *Romanovych-Slavatynskiy A. V. Moia zhyzn y akademycheskaia deiatelnost. Vospomynaniya y zametky. 1832-1884 hh. [Tekst] / A. V. Romanovych-Slavatynskiy// Vestnyk Evropy, 1903. – Ch. 2. – S. 619.*

12. *Avseenko V. H. Shkolnye hody.: Otryvok yz vospomynanyi. 1852-1862 [Tekst] / V. H. Avseenko // Ystorycheskyi vestnyk, 1881. – Ch. 4. – S. 723.*
13. *Portuhalov V. O. Uchenyk ob uchytele [Tekst] / V. O. Portuhalov // Ystorycheskye zapysky, 1986. – T. 113. – S. 252-256.*
14. *Kostomarov N. Y. Ystorycheskye proyzvedeniya. Avtobyohrafiya [Tekst] / Mykola Kostomarov / Sost. y yst.-byohr. ocherk V. A. Zamlynskoho; Prymech. Y. L. Butycha. – 2-e yzd. – K.: Lybyd, 1990. – 736 s.*
15. *Pavlov P. V. Ob ystorycheskom znachenyy tsarstvovaniya Borysa Hodunova [Tekst] / P. V. Pavlov. – M., 1850. – 132 s.*
16. *Kavelyn K. D. Ob ystorycheskom znachenyy tsarstvovaniya Borysa Hodunova. Soch. P. Pavlova. M., 1850 [Tekst] / K. D. Kavelyn // Otechestvennyye zapysky, 1850. – T. 72. – Ch. 9. – Otd. V. – Krytyka. – S. 13-30;*
17. *Ob ystorycheskom znachenyy tsarstvovaniya Borysa Hodunova. Soch. P. Pavlova. M., 1850 [Tekst] // Sovremennyyk, 1850. – T. 22. – Ch. 7. – Otd. III. – Krytyka. – S. 17-26;*
18. *Pohodyn M. P. Ob ystorycheskom znachenyy tsarstvovaniya Borysa Hodunova. Soch. P. Pavlova. M., 1850 [Tekst] / M. P. Pohodyn // Moskvyytiany, 1850. – Ch. 8. – Kn. II. – Vid. IV. – S. 116-135.*
19. *Lemke M. Delo professora Pavlova [Tekst] / M. Lemke // Ocherky osvoboditelnoho dvyzheniya 60-kh hodov. – SPb., 1908. – S. 7-13.*
20. *Proshchalnaia lektsiya pr. P. V. Pavlova, studentam Kyevskoho unyversyteta, zachyt. v dekabre 1859 h. [Tekst] // Ystorycheskye zapysky, 1955. – T. 52. – S. 265-266.*
21. *Taubyn R. A. Ya. N. Bekman y Kharkovsko-Kyevskoe тайное общество [Tekst] / R. A. Taubyn / Revoliutsyonnaia sytuatsiya v Rossyy 1859-1861. – M., 1963.*
22. *Baraboi A. Z. Kharkovsko-Kyevskoe revoliutsyonnoe тайное общество 1856-60 hh. [Tekst] / A. Z. Baraboi // Ystorycheskye zapysky, 1955. – T. 52.*

23. Eidelman N. Ya. *Hertsen y Kharkovsko-Kyevskoe revoliutsyonnoe obshchestvo [Tekst] / N. Ya. Eidelman // Problemy ystoryy obshchestvennoho dyvzheniya y ystoryohrafiy. – M., 1971.*
24. Yastrebov Fedor. *Revoliutsyonnye demokraty na Ukrayne: vtoraiia polovyna 50-kh - nachalo 60-kh hodov KhIKh st. [Tekst] / F. Yastrebov; otv. red.: F. E. Los; AN Ukraynskoi SSR, Yn-t ystoryy . – Kyev: Yzd-vo AN USSR, 1960. – 307 s. – S. 269-271.*
25. Pyrohov N. Y. *O voskresnykh shkolakh. – S. 301-309. Uvedomlenye rektoru unyversyteta o razreshenyyi otkryt ezhednevnuuiu besplatnuuiu shkolu dlia nachalnoho obrazovaniia. – S. 309. Pyrohov N. Y. Pysmo k heneral- hubernatoru Y. Y. Vasylchykovu 24.09.1859 h. Ob otkrytyi v Kyeve voskresnykh shkol. – S. 409. Pysmo 21.11.1859 h. O voskresnykh shkolakh. – S. 409-410. O nadzore za voskresnyimi shkolami. – S. 410-411. / [Tekst] / N. Y. Pyrohov // Yzbrannyye pedahohycheskiye sochyneniia. – M., 1985.*
26. Eimontova R. H. *Uchenyi-prosvetytel P. V. Pavlov (60-e hody) [Tekst] // Ystorycheskiye zapysky, 1986. – T. 113. – S. 208-249.*
27. Chesnokov V. Y. *Mynysterstvo Prosveshcheniia y "delo" professora P. V. Pavlova [Tekst] / V. Y. Chesnokov/ Pravytelstvennaia polityka y ystorycheskaia nauka Rossyy 60-70-kh hh. XIX v. Yssledovatelkiye ocherky. – Voronezh, 1989. – 208 s.*
28. Tarasenko Olha *Vykladatska diialnist P. V. Pavlova v Universyteti Sv. Volodymyra u seredyni KhIKh st. [Tekst] / O. O. Tarasenko // Literatura ta kultura Polissia, 2007. – № 38. – S. 236-248.*
29. Tarasenko Olha *Formuvannia naukovykh shkil istorykiv v Universyteti Sv. Volodymyra: Ivan Vasylovych Lashniukov [Tekst] / O. O. Tarasenko // Kyivski istorychni studii., 2015. – № 1. – C. 108-114.*
30. Storchai O. V. *Mystetska osvita v Kyivskomu universyteti (1834-1924): Monohrafiia / [Tekst] / O. V. Storchai . – K.: Shchek, 2009. – 335 s.*

УДК 342.25:353

РЕГІОНИ ТА ЇХ РОЛЬ В СУЧАСНОМУ ІНТЕГРАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ**кандидат юридичних наук, Колінко Я. А.**НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України,
м. Харків

Питання визнання та гарантування прав регіонів є дуже актуальним. Необхідність захисту прав та інтересів регіонів займає важливе місце в державній політиці країн Європи. XX сторіччя відмітилось активним процесом децентралізації державної влади в Європейській країнах, визнаються права регіонів, збільшуються їх роль не лише при вирішенні внутрішньодержавних питань, регіони стали активними учасниками міжнародних відносин. Незважаючи на суперечливість і складність, процес регіоналізації в країнах ЄС продовжується і сьогодні, це дозволяє зробити висновок, що політика децентралізації влади та регіоналізації здатні створити комфортні умови для життя регіонів, зберегти їх мовні, культурні традиції, їх самобутність, а також надати достатньо економічної самостійності для вирішення своїх внутрішніх питань і задоволення економічних потреб. За рідкісними винятками, визнання широких прав регіонів ніде в Європі не переростають у погрозу територіальній цілісності та суверенітету держави. Завдяки виваженій політиці та відповідному законодавству можна досягти оптимального балансу прав та інтересів як регіонів, так і держави як носія суверенітету.

Останнім часом процес перерозподілу влади розпочато і в Україні. Висказується багато побоювань з приводу того, чи потрібна Україні регіоналізація і які ризики в собі несе визнання і закріпленні за регіонами певної самостійності. Проте досвід країн ЄС може стати гарною основою за запровадження власних реформ.

Ключові слова: регіон, регіоналізація, територіальна організація публічної влади, регіональні інтереси, права регіонів.

Колинко Я. А. Регионы и их роль в современном интеграционном процессе / НИИ государственного строительства и местного самоуправления НАПрН Украины, Харьков

Вопрос признания и гарантирования прав регионов является очень актуальным. Необходимость защиты прав и интересов регионов занимает важное место в государственной политике стран Европы. XX век отмечился активным процессом децентрализации государственной власти в Европейских странах, признаются права регионов, возрастает их роль не только при решении внутригосударственных вопросов, регионы стали активными участниками международных отношений. Несмотря на противоречивость и сложность, процесс регионализации в странах ЕС продолжается и сегодня, это позволяет создать комфортные условия для жизни регионов, сохранить их языковые, культурные традиции, их самобытность, а также предоставить достаточно экономической самостоятельности для решения своих внутренних вопросов и удовлетворения экономических потребностей. За редким исключением, признание широких прав регионов нигде в Европе не перерастают в угрозу территориальной целостности и суверенитета государства. Благодаря взвешенной политике и соответствующему законодательству можно достичь оптимального баланса прав и интересов как регионов, так и государства как носителя суверенитета.

В последнее время процесс перераспределения власти начат и в Украине. Высказывается много опасений по поводу того, нужна ли Украине регионализация и какие риски в себе несет признание и закрепление за регионами определенной степени самостоятельности. Тем не менее, опыт стран ЕС может послужить хорошей основой для проведения собственных реформ.

Ключевые слова: регион, регионализация, территориальная организация публичной власти, региональные интересы, права регионов.

Kolinko Ya. A. Regions and their role in the present -day integration process / Research Institute of the State Building and Local Government, National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kharkov

The questions of the recognition and guarantee of the regions rights are very actual one. The necessity of the regions rights and interests protection takes the important place in the state policy of the European countries. The XX century marked itself by the active process of the decentralization of the state power in the European countries, the rights of regions are recognized and their role is increased not only in the process of the intrastate problems adoption but regions have become the active participants of the international relations. The process of the regionalization in the countries of the European Union, despite the controversy and complexity, still continuous today, permitting to make the conclusion that the policy of the decentralization of power and regionalization are able to create comfortable conditions for the life of regions, to preserve their language, cultural traditions and their identity. This above mentioned policy can also provide sufficient economic independence for solving their own national problems and satisfying their economic needs. With few exceptions, the recognition of regions broad rights nowhere in Europe does not grow up into threat to territorial integrity and sovereignty of the state. Thanks to the sensible policy and relevant legislation it is quite possible to achieve the optimal balance of rights and interests of both regions and the state as the carrier of sovereignty.

Recently, the process of the redistribution of power in Ukraine has been initiated. It is expressed a lot of concerns in connection with whether regionalization is needed for Ukraine and what risks there are in providing regions with certain independence, recognized and confirmed for them. However, the experience of the EU can be a good basis for the own reforms implementation.

Key words: region, regionalization, territorial organization of public power, regional interests, regions rights.

Вступ. На сьогодні в основі державотворення майже всіх розвинених демократичних країн покладена політика децентралізації державної влади, яка полягає в процесі перерозподілу функцій та повноважень від центральних органів влади до органів влади регіонів. В сучасному розумінні регіон розглядається не як певна територіальна одиниця, а скоріш як специфічна свідомість регіональної спільноти. Питання регіоналізації давно вже стали предметом дискусій серед науковців. Основними проблемними питаннями залишаються співвідношення центральної та регіональної влади, збереження суверенітету держави в умовах нестабільної міжнародної рівноваги, визначення моделі співвідношення держави та її регіонів, розподіл бюджетних коштів із центру до регіонів, збереженні культурних традицій регіонів, можливість говорити мовою яка переважає в певному регіоні та ін. Цими та іншими проблемними питаннями займалися як зарубіжні, так і вітчизняні автори. Серед таких, зокрема, можна виділити Ключкову Ю.А. [1], Сивак Т.[5], Шило В.Е.[6], Барського В.Р.[9], Скрипнюка [10], та ін..

Мета статті полягає у визначенні ролі та місця регіонів в сучасному інтеграційному процесі, який відбувається і сьогодні у країнах Європейського Союзу.

Слід зазначити, що регіоналізація — одна з найбільш відчутних тенденцій розвитку сучасної Європи. Її сутність полягає в процесі запровадження послідовних змін в територіальному поділі суспільства та їх законодавчому закріпленні. При цьому обов'язковою умовою такого поділу є надання місцевим органам влади можливості реалізовувати загальнодержавні задачі самостійно з урахуванням специфіки території (регіону).

Початок цього процесу розпочався ще після другої світової війни. Так, у 1949 році була створена перша регіональна організація – Рада Європи. При

ній в 1957 році створюється Постійна Конференція місцевих і регіональних влад Європи (з 17 січня 1994 року – Конгрес місцевих і регіональних влад Європи), головним завданням якої стає об'єднання представників регіональних і місцевих органів влади. Для реалізації цієї мети була прийнята низка міжнародних документів, серед яких: Європейська хартія про місцеве самоврядування 1985 року, Європейська рамочна конвенція про трансграничне співробітництво між територіальними адміністративними одиницями або місцевими органами влади 1980 року, Європейська хартія про регіональні мови і мови меншин 1992 року. [1, с. 629] Остання має на меті зберегти регіональні діалекти і мови національних меншин, які являють собою унікальну частку культурного надбання Європи. Хартія заохочує їхнє використання в школах, у суспільному житті, у юриспруденції, культурному, економічному і соціальному житті, а також у ЗМІ.

Для зменшення дистанції між окремими областями і подолання відставань окремих областей з несприятливими умовами розвитку був створений Європейський фонд регіонального розвитку, що передбачалося в преамбулі Договору 1957 року про створення Європейського Економічного співтовариства. [2] Поступово приймалися інші міжнародні правові акти, що довели збільшення ролі регіонів в житті Європи. Так, в 1988 році Європейський парламент прийняв Хартію Співдружності по проблемам регіоналізації та в 1991 році Хартію регіонів Співдружності, в яких прикликав держави-члени, що відрізнялися централізованою структурою побудови влади, підтримати процес регіоналізації. В 1992 році розпочав свою діяльність Комітет регіонів – консультативний орган, що складався з представників регіональних і місцевих органів, головним завданням якого було забезпечити регіональну політику і координацію діяльності регіонів на загальноєвропейському рівні.

Сам термін «регіон», мабуть, вперше був застосований саме в Хартії про регіоналізацію, де регіони визначаються як одиниці, що мають історичну,

географічну, культурну та іншу спорідненість. Пізніше, вже в 1996 році, а саме 4 грудня, на засіданні Асамблеї Європейських регіонів, що відбулося в м. Базелі, була прийнята Декларація щодо регіоналізму в Європі. Цей документ визначив регіони як «опору культурного різноманіття в Європі, основними партнерами в соціально-культурному розвитку.» [3] Декларація підкреслює, що регіони являють собою найважливіший і незамінний елемент побудови Європи і процесу європейської інтеграції. Вони органічно взаємодіють з центральною владою, являючи собою дуже істотну частину держави в цілому. Відповідно до декларації європейські держави повинні взяти на себе зобов'язання максимально передавати повноваження регіонам, а також фінансові кошти, необхідні для їхнього виконання. В преамбулі було наголошено на тому, що саме регіони мають взяти на себе відповідальність в тих галузях, де в них є перевага серед інших: в економіці (зайнятність), в культурі, у захисті навколишнього середовища, в регіональному та загальнодержавному плануванні, в наукових дослідженнях, тощо. Рекомендація 1811 (2007) Парламентської Асамблеї Ради Європи про регіоналізацію в Європі також закріпила, що регіони - це не просто території, а люди та громади, що є колективним суб'єктом, які без утворення власної держави зберігають помітні відмінності, які надають їм волю до самоврядування. Розвиток регіоналізованої Європи є додатковою гарантією демократії, адже це розширює можливості громадян відігравати активну роль у політичних питаннях. [4] Спрямованість Декларації щодо регіоналізму в Європі дозволяє дійти висновку, що регіони не лише і не стільки територія, як соціальна спільнота в його межах, що й викликає її прагнення до політичного самоврядування.

Один із найважливіших чинників виникнення й існування регіону – специфічна свідомість регіональної спільноти. До її складу входять:

- по-перше, регіональна самоідентифікація – усвідомлення конкретною людиною своєї приналежності до того чи іншого регіону;

- по-друге, регіональні знання й уявлення – поінформованість людини як частини регіонального співтовариства про особливості і властивості свого регіону;
- по-третє, регіональний менталітет – колективно несвідоме, специфічне світосприйняття, властиве жителям певного регіону, а також характерна для них система цінностей і оцінок, що впливають з неї, установок тощо;
- по-четверте, регіональні інтереси – уявлення населення про стан, цілі і шляхи розвитку свого регіону.
- по-п'яте, невід'ємною ознакою регіональної спільноти є спільна дія з метою упорядкування існування свого регіону. [5, с. 140]

Однією з відчутних тенденцій сучасного світового розвитку є збільшення ролі регіонів не лише в середині кожної конкретної держави, а і в системі міжнародних відносин. Сучасні держави в більшій мірі враховують позицію регіонів при визначенні свого зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного курсу, а також ці рішення оцінюються з точки зору їх наслідків для регіонального розвитку. Збільшуються повноваження регіонів також в податковій та бюджетній сферах. Регіони домагаються розширення каналів виходу на міжнародну арену і диверсифікації форм участі в міжнародній діяльності. Прагнення до безпосередньої участі регіонів в міжнародній діяльності є особливістю сучасного процесу регіоналізації.

Слід зауважити, що на сьогодні не існує міжнародно-правових положень, які б регламентували міжнародну діяльність регіонів. Тому питання щодо форм участі регіонів в міжнародній діяльності та ступінь їх самостійності регулюється внутрішнім законодавством кожної конкретної держави. Так, розглядаючи в якості прикладу держави з федеративним устроєм, В. Є. Шило, в залежності від «ступеня свободи», що державне законодавство надає суб'єктам федерації в сфері міжнародної діяльності, поділяє сучасні федерації на три групи:

1. федерації, де відповідно до конституції зовнішні відносини є виключної компетенцією федерального центру (Австрія, Аргентина, Бразилія);
2. федерації, де суб'єкти наділені деякими правами в сфері міжнародної діяльності за умови попереднього погодження та повного контролю з боку центральної влади (наприклад США);
3. федерації, де конституції визнають за суб'єктами певні повноваження в сфері міжнародних відносин (ФРН, Швейцарія).[6]

Так, наприклад, в Конституції ФРН можливість міжнародної діяльності для суб'єктів федерації прямо передбачає в ст. 32, де зазначено: «підтримка відносин з іноземними державами знаходиться в віданні Федерації. Перед укладанням договору, що зачіпає особливості положення якої-небудь землі, ця земля повинна бути своєчасно заслухана. В межах своєї законодавчої компетенції землі можуть зі згоди Федерального уряду укладати договори з іноземними державами». [7] Таким чином законодавство Німеччини передбачає процедуру забезпечення інтересів земель при укладанні Федерацією міжнародних договорів.

Конституція Бельгії також передбачає право регіонів в межах їх компетенції самостійно укладати міжнародні договори з іноземними державами та міжнародними організаціями. При цьому передбачена спеціальна процедура за участі всіх заінтересованих осіб, при якій Федеральний уряд має право висловити заперечення по проекту договору.

Відповідно до Конституції Швейцарії «кантони приймають участь у підготовці зовнішньополітичних рішень, які зачіпають їх компетенцію або їх істотні інтереси». [8] Також кантони мають право виступати як самостійні суб'єкти в міжнародно-правових відносинах і укладати відповідні договори, за умови, що вони не суперечать праву і інтересам Союзу, а також правам інших кантонів. Кантони повинні інформувати Союз до укладання договору.

Унікальна ситуація склалася в Канаді, де відносини між федеральним урядом і урядами провінцій регулюються Конституцією 1867р., яка не

регламентує питання перерозподілу повноважень у сфері зовнішньої політики. Проте на практиці провінції Канади приймають участь в міжнародній діяльності, з приводу чого виникають численні спори між федерацією та провінціями. Канадські провінції почали практику міжнародної діяльності у післявоєнні роки, укладаючи угоди з прикордонними штатами США та деякими іноземними державами. При цьому провінції не завжди зверталися до федерального уряду за попередньою згодою. Важливу роль при цьому взяла на себе провінція Квебек, яка послідовно стала заперечувати пріоритет федерального центру в міжнародних зв'язках Канади. Після того, як Квебек уклав кілька договорів з Францією в сфері освіти і культури в 1960-х роках, федеральною владою був розроблений спеціальних механізм, що регулює вступ провінцій в договірні відносини з іноземними державами. Більш того, міжнародна діяльність суб'єктів федерації призвела до появи спеціальних структур, що здійснюють і координують міжнародні зв'язки. У складі виконавчих органів провінцій утворені міністерства або відділи по міжнародним відносинам. Подібні органи діють і в регіонах Бельгії, так до складу Фламандського уряду входить Адміністрація по зовнішній політиці, в Валлонії працює Управління міжнародних відносин, в Брюсселі міжнародні зв'язки регіону регулюються спеціально призначеним міністром. В Швейцарії практичну діяльність з питань організації зовнішніх зв'язків кантонів здійснюють відомства з економічного розвитку при міністерствах економіки відповідних кантонів.

Вступаючи в міжнародні відносини з іноземними державами та міжнародними організаціями регіони забезпечують реалізацію своїх інтересів. На державному рівні регіони колективно виражають свою позицію по зовнішньополітичним питанням через верхні палати національних парламентів. Так, Конституція ФРН надає можливість впливу земель на зовнішню політику федерації через бундесрат, що складається з представників місцевих урядів. В США на федеральному рівні інтереси

штатів представляє сенат. В Канаді передбачена можливість проведення спеціальних федерально-провінціальних консультацій.

Зросла роль регіонів, тим не менш, окрім позитивних моментів може бути причиною і деяких негативних факторів. Так, наприклад, Іспанія, за останні десятиліття реалізувала великомасштабні реформи в сфері політико-територіальної організації з метою стабілізації і збереження досить крихкого балансу інтересів різних рівнів публічної влади: центрального, регіонального та наднаціонального. На теперішній час Іспанія переживає ще один етап трансформації публічної влади, який супроводжується труднощами, в основному економічного характеру, що пов'язані з проявом зовнішнього регіоналізму, що обумовлено в першу чергу членством Іспанії в Євросоюзі. Низка регіонів Іспанії в такій ситуації виражає прагнення взаємодіяти з наднаціональними структурами управління напряду, в обхід держави. Тим самим ставлячи під сумнів його суверенітет. На сьогодні владою Іспанії застосовуються всі необхідні заходи для того, щоб з одного боку зберегти той ступень автономії регіонів, завдяки якій Іспанії вдається залишатися цілісною державою і забезпечити необхідний баланс в розстановці політичних сил, а з іншої – не дозволити автономіям скориставшись своїми широкими правами, в тому числі в рамках міжнародного співробітництва, поставити питання про вхід в Євросоюз в якості самостійних держав. Зарубіжний досвід показує, що і в інших, досить успішних і розвинених країнах, таких як Великобританія, Франція, Італія також виникали труднощі через запровадження реформи по децентралізації державної влади. Проте цим країнам вдалось досить успішно подолати ці труднощі і встановити той оптимальний баланс інтересів регіонів і держави, який задовольнив всіх і дозволив оптимально перерозподілити ресурси задля розвитку і регіонів і держави в цілому.

Висновок. В останні роки все більше спостерігається активний процес збільшення ролі регіонів не лише при вирішенні питань внутрішньої політики

держави. Регіони стали відігравати важливу роль і при встановленні зовнішньополітичних зв'язків. Крім того, з'явилася тенденція збільшення самостійності регіонів саме у відносинах з іноземними державами або міжнародними організаціями. Розвиток регіоналізму в Європі призвів до появи концепції «Європи регіонів», яка цілковито протистоїть централістичній моделі творення загальноєвропейських інституцій і передбачає активну участь регіонів країн Європи у владних функціях Євросоюзу.

Останнім часом питання регіоналізації стало досить актуальним і в Україні. Потреба в захисті прав регіонів та представництві їх інтересів вимагає певних політико-правових реформ. На сьогодні ведеться активна робота по впровадженню змін в Конституцію України та поточне законодавство. Україна стала на шлях побудови європейської моделі державотворення і децентралізація посідає ледь не головне місце в цьому процесі. «Зміни в суспільно-політичному житті України обумовлюють нагальну потребу вирішення регіональних проблем. Регіоналізм спрямований на практичне використання тих можливостей і переваг, які впливають з територіального розподілу сучасного суспільства, на оптимізацію умов для більш раціонального перерозподілу владних повноважень і економічних ресурсів між регіонами.» [9, с. 196-197] Проте серед науковців, політиків висказуються побоювання з приводу того які ризики в собі несе визнання і закріпленні за регіонами певної самостійності. Так, Скрипнюк О.В. зазначає, що «проведення децентралізації в сучасних умовах може спричинити зростання негативних тенденцій щодо посилення регіональних ідентичностей серед населення, сепаратистських настроїв у окремих регіонів... посилення свавілля чиновників та місцевих еліт і зростання незадоволення населення регіонів владою...».[10, с.73] Проте, слід зазначити, що при вивченні європейського досвіду легітимації регіональних інтересів та аналізі як міжнародно-правових актів, так і законодавства країн ЄС можна зробити

висновок, що незважаючи на суперечливість і складність, процес регіоналізації в країнах ЄС продовжується і сьогодні, це означає, що політика децентралізації влади та регіоналізації здатні створити комфортні умови для життя регіонів, зберегти їх мовні, культурні традиції, їх самобутність, а також надати достатньо економічної самостійності для вирішення своїх внутрішніх питань і задоволення економічних потреб. За рідкісними винятками, визнання широких прав регіонів ніде в Європі не переростають у погрозу територіальній цілісності та суверенітету держави. Регіоналізація не є тотожною суверенізації окремих адміністративно-територіальних одиниць країни. Поняття суверенітету стосується лише країн, а не їх складових частин. Завдяки виваженій політиці та відповідному законодавству можна досягти оптимального балансу прав та інтересів як регіонів, так і держави як носія суверенітету.

Література:

1. Клочкова Ю. А. Особенности процесса регионализации Европейского союза// *Внешнеторговое право*, 2007. – №1. – С. 628-631.
2. Договор об учреждении Европейского экономического сообщества от 25 марта 1957г.: [Електронний ресурс] - Режим доступу – <http://ppt.ru/texts/index.phtml?id=26343>
3. Декларація Асамблеї європейських регіонів щодо регіоналізму в Європі від 4 грудня 1996 року: [Електронний ресурс] - Режим доступу – [http://www.aer.eu/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/110n/ua/DR_UKRAINE\[1\].pdf](http://www.aer.eu/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/110n/ua/DR_UKRAINE[1].pdf)
4. Рекомендація 1811 (2007) Парламентської Асамблеї Ради Європи про регіоналізацію в Європі: [Електронний ресурс] - Режим доступу – <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc08/edoc11626.htm>

5. Сивак Т. Легітимація регіональних інтересів: Європейський досвід / Тетяна Сивак // Публічне управління: теорія та практика: Зб. наук. пр./ Асоціація докторів наук з державного управління. – Х., 2011 – №2 (6) – С. 139-145.
6. В. Е. Шилов: США, Канада и Россия в системе общин тенденций эволюции современного федерализма: [Електронний ресурс] - Режим доступу – <http://www.rusus.ru/?act=read&id=375>
7. Конституція ФРН 1949 р.: [Електронний ресурс] - Режим доступу – http://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation
8. Союзна Конституція Швейцарської конфедерації 1999 р.: [Електронний ресурс] - Режим доступу – http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/swiss/swiss--r.htm
9. Барський В. Р. Організаційно-правові засоби регіоналізації в країнах -членах ЄС / Барський В. Р.// Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Юрид. л-ра, 2005 – Вип. 26. – С.196-202.
10. Скрипнюк О. В. Децентралізація влади як фактор забезпечення стабільності конституційного ладу: питання теорії і практики / О. В. Скрипнюк // Регіональна політика і децентралізація влад в Україні в контексті євро інтеграційних процесів: Зб. наук. пр. / НАН України, Інститут держави і права ім. Корецького. – К. – 2015 – С.70-74.

References:

1. Klochko Yu. A. Osobennosty processa regionalisacii Evropeyskogo Soyusa // Vneshnetorgovoe pravo, 2007, №1, S. 628-631.
2. Treaty establishing the European Economic Community, https://en.wikisource.org/wiki/Treaty_establishing_the_European_Economic_Community

3. *Declaration of the Assembly of European Regions on Regionalism in Europe.* – Strasbourg, 1995., <http://www.are-regions-europe.org/GB/A4/A41.html>
4. *Regionalisation in Europe/Recommendation 1811* (2007), <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc08/edoc11626.htm>
5. Sivak T. *Legitimaciya regionalnuh interesiv: Evropeyskuy dosvid, Kh.*, 2011, s.139-145
6. V.E. Shilo: *SSHA, Kanada I Rossiya v sisteme obshix tendency evolyucii sovremennogo federalizma*, <http://www.rusus.ru/?act=read&id=375>
7. *Konstitutyciya FRN 1949 r.*, http://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation
8. *Souzna Konstitutyciya Shveycarskoi kofederacii 1999 r.*, http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/swiss/swiss--r.htm
9. Barskuy V. R. *Organizaciuno-pravovi zasobu regionalizacii v krayinax – chlenax E.S.* // *Artyalni problemu derjavu i prava*, 2005, Vup. 26, S.196-202.
10. Skrupnyuk O. V. *Decentralizaciya vladu yak faktor zabezpechennya stabilnosti konstitutciunogo lady: putannya teorii I praktuku* // *Regionalna polituka i decentralizaciya vlad v Ukraini v konteksti evro integraciunux procesiv*, K. 2015, S.70-74

УДК 340.12: 352

**СУЧАСНІ ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ В АСПЕКТІ
РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ**

кандидат юридичних наук, Онупрієнко А. М.

НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, Харків

Стаття присвячена аналізу ролі місцевих органів влади у забезпечення стабільності громад та досягненні цілей сталого розвитку. Досліджено та розкрито проблеми громад, перспективи реформування місцевих органів влади в контексті світового та українського досвіду. Автором проаналізовані наступні виклики сьогодення, перед якими постали жителі сучасної України: стратегічне планування; децентралізація і передача на місцевий рівень більших повноважень; реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні; об'єднання територіальних громад; інтеграція громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України до складу територіальних громад; декомунізація та інші. Сформульовані висновки та пропозиції з правового регулювання суспільних відносин в сфері місцевої влади в Україні.

Ключові слова: децентралізація влади, субсидіарність, центральна влада, місцева влада, місцеве самоврядування, виклики сьогодення, реформування місцевих органів влади.

Онупрієнко А. М. Современные вызовы нынешнего времени в аспекте реформирования местного самоуправления и территориальной организации

власти в Украине / НИИ государственного строительства и местного самоуправления Национальной академии правовых наук Украины, г. Харьков

Статья посвящена анализу роли местных органов власти в обеспечение стабильности громад и достижении целей устойчивого развития. Исследованы и раскрыты проблемы громад, перспективы реформирования местных органов власти в контексте мирового и украинского опыта. Автором проанализированы следующие вызовы нынешнего времени, стоящие перед жителями современной Украины: стратегическое планирование; децентрализация и передача на местный уровень больших полномочий; реформирования местного самоуправления и территориальной организации власти в Украине; объединение территориальных громад; интеграция граждан Украины, переселившихся с временно оккупированной территории Украины и районов проведения антитеррористической операции в другие регионы Украины в состав территориальных громад; декоммунизация и другие. Сформулированные выводы и предложения по правовому регулированию общественных отношений в сфере местной власти в Украине.

Ключевые слова: децентрализация власти, субсидиарность, центральная власть, местная власть, местное самоуправление, вызовы современного времени, реформирования местных органов власти.

Onuprienko A. N. Modern challenges in the aspect of reformation of the local self-government and territorial organization of power in Ukraine / Research Institute of the State Building and Local Government, National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kharkov.

This article analyzes the role of local authorities in ensuring the stability of communities and achieving sustainable development goals. Investigated and solved the problem of communities, the perspectives of reforming local government in the context of world and Ukrainian experience. The author analyzes a following challenges, which are the residents of modern Ukraine: strategic planning;

decentralization and transfer of more powers to the local level; reform of local self-government and territorial organization of power in Ukraine; merger of local community; integration of citizens who have moved temporarily occupied territory of Ukraine and districts of the antiterrorist operation in other regions of Ukraine in the local communities; de-communization and others. The conceptual positions, recommendations and offers as for the legal regulation of the public relations in the area of local authority in Ukraine.

Key words: decentralization of the power, subsidiarity, central authority, local authority, the local self-government, challenges, reform of local government.

Вступ. Необхідність децентралізації управлінської вертикалі, наближення влади на місця, розширення можливостей участі громадян в управлінні державою, розмежування повноважень та відповідальності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування – все це вимагає вироблення та наукового обґрунтування цілісної науково-правової концепції місцевої влади, що відповідає потребам розвитку суспільства, запровадження правових, соціальних та економічних стандартів життєдіяльності людини, суспільства і держави.

Формулювання мети статті та завдань. Дослідження викликів сьогодення має не тільки актуальне теоретико-пізнавальне, а й прикладне значення. Тому *метою* дослідження є пошук ідей і механізмів для вирішення проблем розвитку інститутів публічної влади в контексті реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади.

Розвиток демократичних інститутів, потреба врахування локальних відмінностей, соціально-економічних, культурних, географічних, демографічних, інших особливостей сприяло виробленню та удосконаленню державної політики щодо сталого розвитку України та функціонування інституту місцевого самоврядування як основи такого розвитку.

Виклад основного матеріалу статті. Отже, *першим викликом для нашої країни та місцевих органів влади є Стратегія розвитку країни*, яка охоплює чимало питань державного устрою, проблеми місцевого самоврядування, територіальну організацію влади, економіку й соціальну сферу, фінанси, екологію, етнічні відносини, прикордонне та транскордонне співробітництво та ін.

Відповідно до Указу Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»[1] метою реформування є побудова прозорої системи державного управління, відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування.

Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 була затверджена Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (далі – ДСРР-2020), в якій були закріплені основні принципи державної регіональної політики та визначені механізми їх реалізації [2]. Постановою було визначено, що Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації мають у шестимісячний строк забезпечити приведення регіональних стратегій розвитку у відповідність із Державною стратегією. Це актуалізує необхідність модернізації регіональних стратегій, у тому числі за рахунок застосування нових підходів до формулювання стратегічних пріоритетів регіонального розвитку. Сьогодні більшість областей України вже прийняли регіональні Стратегії, важливою частиною яких є пріоритети розвитку соціально-економічної сфери регіону на середньострокову перспективу.

Зрозуміло, що Стратегія 2020 та План заходів по її реалізації на 2015-2017 роки [3] має набути не декларативного характеру, а бути постійно

діючим, робочим документом, що корелюється із сучасними реаліями, враховуючи прогностичні зміни щодо соціально-економічного розвитку кожного регіону та майбутнього адміністративно-територіального устрою.

Другий виклик сьогодення – децентралізація. Успішне впровадження реформи державного управління та здійснення децентралізації неможливе без науково обґрунтованої та підтвердженої на практиці ефективної системи регіонального управління. Особлива роль регіонального управління визначена пріоритетами державної регіональної політики Закону України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики» [4].

Після підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, країна вимагає впровадження нових підходів до організації влади в державі. На виконання схваленої Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 31 серпня 2015 р. Верховною Радою України у першому читанні був ухвалений проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» [5].

Метою запровадження децентралізації є: 1) чіткий і збалансований перерозподіл повноважень ресурсів та відповідальності між центральними органами влади і місцевими органами влади; 2) підвищення адміністративної та економічної ефективності розподілу обмежених ресурсів [6, с. 167-168].

Децентралізація тісно пов'язана з ідеєю *субсидіарності*, яка є основою у праві Європейського Союзу і є базовою вимогою Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 року, в ст. 4 якої закріплена дефініція субсидіарності [7]. Цей принцип вимагає, щоб рішення у державі приймалися на нижчому можливому рівні, а верхні ланки управління вдавались до будь-яких дій тільки у тому разі, якщо ці дії будуть ефективніші за відповідні дії нижніх ланок. Саме принцип субсидіарності міг би бути критерієм розумного перерозподілу повноважень.

Третім викликом є реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (адміністративно-територіального устрою).

У сучасну основу реформування місцевих органів влади була покладена «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. [8]

У західних демократіях місцеве самоврядування розглядається як один з найважливіших принципів, що забезпечує зв'язок громадян з державою, можливість їх участі в державному управлінні [9, с. 9–20; 10].

Відповідно до кількості різних видів адміністративно-територіальних одиниць виділяються різні рівні місцевого управління. Як наголошують експерти Ради Європи, бажаність багаторівневого місцевого самоврядування беззаперечна. У рамках багаторівневої (дво- трирівневої) системи організації місцевої влади необхідно чітко розмежувати повноваження між рівнями місцевої влади без подвійної спільної компетенції, щоб громадяни чітко знали, хто і за що відповідає. Україна, як досить велика європейська країна, в адміністративно-територіальному поділі має складатися з трьох рівнів, кожному з яких притаманні певні основні повноваження органів місцевого самоврядування, що діють на цьому рівні.

Іншим викликом, який дуже пов'язаний із попередніми, є об'єднання (укрупнення) територіальних громад.

Процеси укрупнення муніципалітетів і адміністративно-територіальної реформи в цілому безпосередньо пов'язані з децентралізацією управління і передачею на місцевий рівень все більших повноважень.

На виконання ініціатив з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні Верховною Радою були прийняті закони «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р. № 1508-VII та «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від

05.02.2015 р. № 157-VIII. На реалізацію останнього зазначеного Закону Кабінет міністрів України Постановою від 08.04.2015 року № 214 затвердив «Методику формування спроможних територіальних громад», відповідно до якої відбувається складання перспективних планів формування територіальних громад обласними державними адміністраціями та ухвалення їх Кабінетом Міністрів України. Далі має стати об'єднання спроможних територіальних громад у відповідності до затверджених Перспективних планів та формування органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад, проведення в цих громадах перших місцевих виборів.

За постановою Центральної виборчої комісії 25 жовтня 2015 року перші вибори депутатів та голів сільських, селищних, міських рад пройшли у 159 об'єднаних територіальних громадах (із 23 областей, окрім Харківської), до яких увійшли – 795 рад. Ще 34 громади, які об'єднали 156 рад, претендують на проведення перших виборів. Тобто, змінюється конфігурація окремих територій. Також розробляється проект Закону України про засади та порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України.

Вже після виборів ведеться робота із створення територіальної основи для формування нової системи місцевого самоврядування шляхом добровільного об'єднання територіальних громад. Перспективні плани формування територій громад схвалено у 22 областях. Так, 5 серпня 2015 р. Кабінет Міністрів України затвердив перспективні плани формування територій громад Луганської, Херсонської та Дніпропетровської областей, 12 серпня – Чернігівської та Житомирської областей, 8 вересня – Рівненської, Хмельницької, Донецької, Миколаївської, Сумської та Черкаської областей, 16 вересня – Запорізької та Одеської областей, 23 вересня – Волинської, Полтавської та Харківської областей. Відповідні проекти розпоряджень КМУ розроблено Мінрегіоном згідно з вимогами Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», Методики формування спроможних

територіальних громад та ґрунтуються на рішеннях відповідних обласних рад.

За логікою вищезгаданих документів, які стосуються децентралізації та створення самодостатніх громад, такі громади отримають власні доходи і повноваження. Відповідно об'єднані громади ввійдуть у 2016 р. з новими повноваженнями і ресурсами.

Треба розуміти, що план не є догмою, і після його ухвалення громади повинні узгоджувати та коригувати свої рішення щодо подальшого об'єднання.

Дуже болючий та важливий виклик, з яким сьогодні стикається Україна – це інтеграція громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України (далі – внутрішньо переміщені особи) до складу територіальних громад.

Розв'язання питань підтримки, соціальної адаптації, захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є одним із найважливіших завдань держави та суспільства. З причин конфлікту з Росією кількість таких осіб в нашій країні зростає з кожним днем. За оперативною інформацією структурних підрозділів з питань соціального захисту населення обласних та Київської міської держадміністрацій станом на 02.10.2015: обліковано 1 517 116 внутрішньо переміщених осіб (1 192 377 сімей).

Вирішення основних проблем внутрішньо переміщених осіб та зменшення соціальної напруги серед них та в суспільстві; сприяння інтеграції та соціальній адаптації таких осіб за новим місцем проживання – все це неможливо без консолідації зусиль центральних і місцевих органів влади.

На сайті Міністерства юстиції наведені усі нормативно-правові акти, які регулюють відносини щодо захисту прав внутрішньо-переміщених осіб. Однак, до цього часу державою не було прийнято Комплексної програми такого захисту та плану її реалізації (існує лише Проект Комплексної

державної програми інтеграції, соціальної адаптації та захисту і реінтеграції внутрішньо переміщених осіб) [11]. Дійсно, швидко вирішувати проблеми внутрішньо-переміщених осіб можливо перш за все на рівні громад, але без виваженої та чіткої державної політики це зробити важко.

Наступний сучасний виклик, який наша держава почала успішно вирішувати тільки після Майдану і який вже давно вирішили країни post-радянського простору – це декомунізація.

Процес декомунізації стихійно активізувався під час Революції гідності та узаконений ухваленням 9 квітня 2015 р. Верховною Радою України пакетом законів: «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті»; «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років»; «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» та «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». Дія останнього Закону призведе до перейменування великої кількості населених пунктів і вулиць в Україні. Після проведених 25 жовтня 2015 року місцевих виборів громади почали ініціювати громадські слухання задля обговорення нових назв, а органи місцевого самоврядування на перших сесіях вже почали вирішувати питання перейменування населених пунктів. Хоча певні труднощі продовжують виникати на Сході, оскільки натикаються на ідеологічно-ментальний спротив, який насаджувався там десятиліттями.

Висновки. Зрозуміло, що наведені вищі виклики не є вичерпними, серед них можна назвати і боротьбу з корупцією, олігархією; гендерну нерівність (недостатнє представлення в органах влади жінок); а також викликами стоять удосконалення надання адміністративних послуг; запровадження електронного врядування для взаємодії з громадянами (наприклад, надання послуг через мережу Internet) та електронної демократії для залучення громадян до прийняття управлінських рішень через Internet, голосування on-

line; міжнародна допомога через співробітництво з євроінституціями; залучення сучасних інвестицій; створення територіальних кластерів тощо. І це далеко не всі виклики сьогодення.

Можуть бути й інші пропозиції та міркування щодо порушених питань, але концептуальна ідея комплексного реформування та розвитку місцевих органів влади – це поєднання ініціативи «знизу» з організаційно-правовим забезпеченням «зверху». Розвиток демократії знизу – від місцевих співтовариств на основі законів і договірних відносин, збереження за центральними структурами владних повноважень стратегічного рівня управління – така універсальна технологія реформування як самої влади, так і існуючого правового поля.

Література:

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
3. План заходів на 2015-2017 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 07.10.2015 № 821, <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/821-2015-%D0%BF#n12>.
4. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 року № 156-VIII, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
5. Законопроект про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади (реєстр. № 2217а) від 01.07.2015, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812.
6. Енциклопедія державного управління [Текст]: у 8 т. / наук.ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.; Національна академія державного управління при

Президентіві України. — К.: НАДУ, 2011. // Т. 8: Публічне врядування / наук.ред. кол.: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін.; Львівський регіональний інститут державного управління Національна академія державного управління при Президентіві України. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 630 с.

7. *Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. // Законодавство України про місцеве самоврядування та компетенцію його органів: зб. нормат. актів. — Х.: Факт, 2000. — 400 с.*

8. *Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р., <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.*

9. *Зеевальд О. Значение местного самоуправления и его основные модели в европейских странах / О. Зеевальд // Местное самоуправление: теория и практика / под общ. ред. Г. Люхтерхандт. — 2-е изд. — М.: Фонд Ф. Науманна, 1997. — С. 9–20.*

10. *Norton A. An International Handbook of Local and Regional Government: A Comparative Analysis of Advanced Democracies / A. Norton. — Aldershot: Edward Elgar, 1994. — 87 p.*

11. *Комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на 2015 – 2016 роки: Проект від 24.11.2015 р., http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=183714&cat_id=102036.*

References:

1. *Pro Strateghiju stalogho rozvytku «Ukrajina – 2020: Ukaz Prezydenta Ukrajiny vid 12.01.2015 r. № 5/2015, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.*

2. *Derzhavna strateghiya rehionalnogo rozvytku na period do 2020 roku, zatverdzhena Postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.08.2014 r. # 385, <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.*
3. *Plan zakhodiv na 2015-2017 roky z realizacii Derzhavnoi strateghii rehionalnogo rozvytku na period do 2020 roku, zatverdzhenyj Postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.10.2015 №821, <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/821-2015-%D0%BF#n12>.*
4. *Pro zasady derzhavnoi rehionalnoji polityky: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 roku № 156-VIII, <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.*
5. *Zakonoproekt pro vnesennja zmin do Konstytuciji Ukrainy shhodo decentralizaciji vlady (rejeestr. №2217a) vid 01.07.2015, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812.*
6. *Encyklopedija derzhavnogo upravlinnja [Tekst]: u 8 t. / nauk.red. kol. : Ju. V. Kovbasjuk (gholova) ta in.; Nacionaljna akademija derzhavnogo upravlinnja pry Prezydentovi Ukrainy. — K.: NADU, 2011. // T. 8: Publichne vrjaduvannja / nauk.red. kol.: V. S. Zaghorskyj (gholova), S. O. Teleshun (spivgholova) ta in.; Ljvivskyj rehionalnyj instytut derzhavnogo upravlinnja Nacionaljna akademija derzhavnogo upravlinnja pry Prezydentovi Ukrainy. — Ljviv: LRIDU NADU, 2011. — 630 s.*
7. *Jevropejska khartija miscevogo samovrjaduvannja vid 15 zhovtnja 1985 r. // Zakonodavstvo Ukrainy pro misceve samovrjaduvannja ta kompetenciju jogho orghaniv : zb. normat. aktiv. — Kh. : Fakt, 2000. — 400 s.*
8. *Koncepcija reformuvannja miscevogo samovrjaduvannja ta terytorialnoji orghanizaciji vlady v Ukraini», skhvalena rozporjadzhennjam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 r. № 333-r., <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.*
9. *Zeevald O. Znachenie mestnogo samoupravleniya i ego osnovnye modeli v evropejskikh stranakh / O. Zeevald // Mestnoe samoupravlenie: teoriya i praktika /*

pod obshch. red. G. Lyukhterkhandt. – 2-e izd. – M. : Fond F. Naumanna, 1997. – S. 9–20.

10. Norton A. An International Handbook of Local and Regional Government: A Comparative Analysis of Advanced Democracies / A. Norton. – Aldershot : Edward Elgar, 1994. – 87 p.

11. Kompleksna derzhavna prohrama shhodo pidtrymky, socialjnoji adaptaciji ta reintegraciji ghromadjan Ukrainy, jaki pereselylysja z tymchasovo okupovanoji terytoriji Ukrainy ta rajoniv provedennja antyterorystychnoji operaciji v inshi rehiony Ukrainy, na 2015 – 2016 roky: Proekt vid 24.11.2015 r., http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=183714&cat_id=102036.

РОЗДІЛ II. ПИТАННЯ МИСТЕЦТВА ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

УДК 78.01+78.071.1

ПРОЯВ СТИЛЬОВОЇ ПАМ'ЯТІ У «ВАРІАЦІЯХ НА ТЕМУ БАХА»

Ф. ЛІСТА

кандидат мистецтвознавства, Боршуляк А. М.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
Україна, Кам'янець-Подільський

Стаття присвячена вивченню проблеми «свого-чужого» в творчості Ф. Ліста, що проявилася у використанні символів та образів епохи бароко. Аргументується, що музика бароко була частим «чужим словом» в творчості композиторів-романтиків, зокрема у Ф. Ліста. Питання стильового симбіозу (бароко-романтизм) розкривається в процесі

семантичного аналізу «Варіацій на тему Баха» Ф.Ліста. Використовуючи комплекс символів та музично-риторичних фігур епохи бароко, Ф. Ліст створює унікальний твір, що відображає «стильову пам'ять» та переростає в символ «барочного романтизму».

Ключові слова: «чуже слово», стильовий симбіоз, інтерпретація, музичний символ, «барочний романтизм».

Боршуляк А. М. Проявление стилевой памяти в «Вариациях на тему Баха» Ф. Листа / Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенка, Украина, Каменец-Подольский

Статья посвящена изучению проблемы «своего-чужого» в творчестве Ф. Листа, которая проявилась в использовании символов и образов эпохи барокко. Аргументируется, что музыка барокко была частым «чужим словом» в творчестве композиторов-романтиков, в частности у Ф. Листа. Вопрос стилевого симбиоза (барокко-романтизм) раскрывается в процессе семантического анализа «Вариаций на тему Баха» Ф.Листа. Используя комплекс символов и музыкально-риторических фигур эпохи барокко, Ф. Лист создает уникальное произведение, которое отражает «стилевую память» и перерастает в символ «барочного романтизма».

Ключевые слова: «чужое слово», стилевой симбиоз, интерпретация, музыкальный символ, «барочный романтизм».

Borshulyak A. M. The manifestation of style in memory of «Variations on a theme by Bach» by F. Liszt / Kamenets-Podolsky National University named after Ivan Ogienko, Ukraine, Kamenets-Podolsky

The article is devoted to studying the problem of «his-alien» in the F. Liszt's works, which manifested in the use of symbols and images of the Baroque. It is argued that Baroque music was often «strange word» in the works of romantic composers, particularly Franz Liszt. Questions symbiosis of style (baroque-romanticism) disclosed in the semantic analysis F. Liszt's «Variations on Bach». Using complex characters and musical-rhetorical figures of the Baroque, F. Liszt

creates a unique product that reflects the «stylistic memory» and grows into a symbol of «baroque romanticism».

Key words: «foreign word», stylistic symbiosis, interpretation, musical symbol, «baroque romanticism».

Вступ. В музиці пізнього романтизму, в тому числі у творах Ф. Ліста, особливе значення набуває тема «свого» – «чужого». В музикознавчих працях поняття М. Бахтіна «чуже слово» знайшло продовження та визначилось як широке явище, що поєднує стилізацію, цитати, колаж та інші схожі явища. Винахідливість, яку демонструють композитори у втіленні «чужого» матеріалу, свідчить про глибокі зв'язки з минулим. Серед об'єктів інтерстильових процесів композиторів-романтиків особливо приваблювала музика бароко й, перш за все, Й. С. Баха, яка стала частим «чужим словом» в їхній творчості. В якості використаного «чужого» виступали цілий твір чи його частина, тема, музичний символ, мелодичні формули.

Звертаючись до образності Баха, його музичної мови – мови символів, своєрідних «інтонаційних формул» та духовної тематики, Ф. Ліст оновлює їх, відроджуючи та надихаючи новим смисловим життям. Композитор-романтик у «Варіація на тему Баха» вжив тему-символ страждання із Кантати №12 «Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen» Й. С. Баха. Завдяки даному символу, говорячи словами китайського філософа Лінь Юй-Дана, Ліст зумів висловити вищі істини і дозволив дізнатись про те, що при всіх інших способах було б складно виразити. Бо символіка «має здатність утримувати в небагатьох умовних лініях думку віків і мрії поколінь, займає уяву і веде в царство безсловесного мислення» [1, с. 158].

Актуальність теми дослідження визначається практичною необхідністю пошуку «глибинного» смислу «Варіацій на тему Баха» Ф.Ліста, закладеного в символ, адже композитор досить активно використовував різноманітні символи та музично-риторичні фігури для втілення свого таланту. Захоплюючись філософськими ідеями свого часу, він сприймав життя як

частину світового процесу, що не піддається раціональному контролю та яке можна виразити за допомогою символу. Символ стає невід'ємною частиною засобів виразності епохи романтизму і навіть сам романтичний герой, вбираючи в себе весь титанізм свого часу, стає своєрідним символічним втіленням «вищих потенцій людства».

Багато наукових праць присвячено дослідженню творчої особистості Ф. Ліста, а також його музичній спадщині, зокрема, монографії Я. Мільштейна, Б. Саболича, О. Рощенко, статті А. Ковалю, А. Демченка, К. Зеніна, С. Калініна, Л. Кияновської, В. Петриченко та інші, але досі залишається не до кінця вивчена та невичерпна сфера символіко-риторичних засобів, якими він користувався.

Таким чином, **мета** статті – виявлення символічних тенденцій епохи бароко в творчій спадщині композитора-романтика Ф. Ліста та їх відображення у «Варіаціях на тему Баха».

Виклад основного матеріалу. Прояв «стильової пам'яті» втілюється у «Варіаціях на тему Баха», де відбувається «стильовий симбіоз» – бароко-романтизм. Використовуючи символічні цитати: тему і хорал, Ліст зміг виразити часточку свого складного життєвого шляху, переповнену скорботним почуттям. Ймовірно, що головним героєм «Варіацій на тему Баха» став сам композитор, виявивши внутрішні протиріччя і переживання через тему Баха – риторичну фігуру *passus duriusculus*, а також комплекс символів пасіонності, надаючи їм романтичного оркестрового звучання. Даний твір переростає в свого роду символ «барочного романтизму» (використання символів бароко і в деякій мірі барочної мови на тлі нових досягнень романтизму).

Так як в цьому творі використовується цілий ряд образів Баха, то можна вважати «Варіації на тему Баха» своєрідною транскрипцією Кантати №12 «Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen» Й. С. Баха. А тому необхідно розглянути детальніше даний жанр – транскрипції, оскільки фортепіанна транскрипція

своїми витоками сягає початку клавірної музики й особливого розвитку зазнає в творчості Й. С. Баха, де набуває самостійного художнього значення. В основному це були обробки для клавесину творів Я. Рейнкена, А. Вівальді, Г. Телемана та власних творів.

Великий внесок в жанр транскрипції здійснив Ф. Ліст. На той час існувало дві протилежні точки зору стосовно транскрипції музичних творів. Одні музиканти вважали, що будь-який переклад музичного матеріалу спотворює оригінал, адже в перекладі з латинської – *transcriptio* означає переписування. Але Ліст своєю творчістю довів високу цінність транскрипції і те, що вона як окремий жанр музичного мистецтва має повне право на існування. Сам композитор вважав, що транскрипція – не фотографія, а гравюра, тобто твір можна створити лише за натхненням. Дійсно, транскрипція – це не просто копія, а витвір мистецтва.

Аналізуючи транскрипції Ф. Ліста та С. Рахманінова, О. Шелудякова в дослідженні «Феномен мелодики в музиці пізнього романтизму» приходить до висновку, що композитори досить сильно видозмінюють запозичений авторський текст, активно втручаючись в нього. І як результат такого діяння є «стильовий симбіоз з яскраво вираженими ознаками двох стилів. В одних випадках відбувається одночасне поєднання стилів, в інших – поступова стильова модуляція» [2, с. 26]. Зразу ж відмітимо, що у «Варіаціях на тему Баха» Ф. Ліста відбувається одночасне поєднання двох стилів – бароко та романтизму, Баха та Ліста.

В якості «чужого» в даному творі Ліста виступають дві цитати: основна тема та хорал із Кантати №12 Й. С. Баха. В даному випадку цитати мають важливе значення символічного порядку. І як зазначає та ж Шелудякова, цитата – це «найбільш яскравий та рельєфний спосіб поєднання різних стильових площин на стислому, обмеженому музичному просторі. За цитатою відкривається могутня культурно-історична панорама, яка створює навіть для одиничної запозиченої теми додатковий смисловий ряд» [2, с. 26].

Таким смисловим доповненням в «Варіаціях на тему Баха» є використання музичної символіки. Адже основна тема – риторична фігура *passus duriusculus* – протягом багатьох століть звучала як символ скорботи. Даним символом Ф. Ліст зміг виразити і часточку свого почуття, оскільки «Варіації на тему Баха» написані Лістом в 1862 році. Це тяжкий час для композитора – смерть улюбленої дочки Бландіни, втрата надій на шлюб з К. Вітгенштейн. Він розчаровується в житті, в людях та тяжко переживає. Все частіше до нього приходять найтяжчі думки, особливо після смерті дітей Даніеля і Бландіни. Ліст пише в листі до Ліни Раманн: «Вже ззамолоду я вважаю, що померти простіше, ніж жити» (цит. по [3, с. 42]). Творчість цього періоду композитора можна охарактеризувати, як поєднання впевненості і сумніву, надії і безнадійності.

«Варіації на тему Баха» Ф. Ліст присвячує Антону Рубінштейну – «в знак шанобливої дружби». Дещо раніше в 1859 році на цю ж тему Ф. Ліст написав «Прелюдію по Й. С. Баху» («Плач, Туга, Клопоти, Сумніви»), яка є прообразом майбутніх варіацій, та також присвячена А. Рубінштейну. В 1863 році Ф. Ліст робить редакцію варіацій для органу. Отже, в трьох різних жанрових варіантах композитор «втілює себе» в Баху:

- «Прелюдії по Й. С. Баху» – «перший дотик» до бахівського трактування образів скорботи;
- «Варіації на тему Баха» – транскрипція Кантати №12 Й. С. Баха;
- Транскрипція варіацій для органу – це лістівська транскрипція на його варіації.

Таким чином, через півтора століття відродивши бахівську символіку пасіонності, й в подальшому Ф. Ліст не розлучається зі знайденими принципами втілення даного образу.

В якості теми для всіх цих трьох творів Ліст використав *basso ostinato* (риторичну фігуру *passus duriusculus*) із першої частини Кантати №12 «Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen» (Сльози, Зітхання, Трепет, Горе) Й. С. Баха.

Я. Мільштейн вказує, що в заголовку у Ліста тема неправильно позначена як *basso continuo*, а не *basso ostinato*, за допомогою до якого Бах часто звертався для відтворення тих чи інших образів. Зазначимо, що виникнення варіацій на тему *basso ostinato* пов'язане із жанрами пасакалії та чакони, які вибирає Ліст. Дана композиція, маючи характер стриманої ходи, передає стан внутрішньої напруги та душевної скорботи.

Вперше Ліст виконує «Варіації на тему Баха» в 1874 році в Ганновері на концерті в фонд спорудження пам'ятника Баху в Ейзенахе. Будучи католиком, Ліст запозичив не лише тему, але і хорал із протестантської кантати Баха та майстерно поєднав протестантське і католицьке начало. А. Корто вказує, що в творі можна знайти вираження «католицизму і католицької помпи», і що тема трактована «з більшим, ніж у Баха, фетишизмом» [4, с. 103].

Використана Лістом тема Баха – риторична фігура *passus duriusculus* – протягом двох століть звучала, як символ пасіонності і повністю відповідала тексту в Кантаті «Сльози, зітхання...», що її супроводжував. Ліст, добре знаючи ораторське мистецтво і риторичні прийоми, свідомо вибирає саме дану фігуру, так як за допомогою *passus duriusculus* він зміг найбільш точно виразити скорботні почуття, що переповнювали композитора в такий тяжкий час.

Ліст відмовляється бачити в музиці «просту комбінацію звуків». Музика для нього – засіб вираження самих потаємних почуттів і думок людини, своєрідна «поетична мова, більш здатна, можливо, ніж сама поезія, виражати все, що виходить за звичайні горизонти, все, що вислизає від аналізу» [5, с. 291].

Низхідна риторична фігура *passus duriusculus* сконцентрувала в собі основні елементи образу скорботи Ф. Ліста. Композитор пропонує дану риторичну фігуру крізь призму романтизму, в своєму розумінні. Він поєднує останні досягнення XIX століття із засобами виразності Баха. В «Варіаціях на тему Баха», за зауваженням того ж Мільштейна, майстерність Ліста в

поводженні з чужим музичним матеріалом досягає вершини. Ліст створює монолітну композицію шляхом органічних варіацій, що безперервно сліднують одна за одною, бо твір написаний у формі пасакалії, яка також стала своєрідним символом пасіонності.

Варіації розпочинаються вступом, в якому Ліст інтерпретує оркестровий вступ до Кантати №12 Баха. На відміну від кантати Баха, де Sinfonia – лірично-скорботного, глибоко пасіонного характеру, вступ до «Варіацій на тему Баха» зовсім іншого плану. Риторична фігура *passus duriusculus* набуває демонічних рис і відтінок відкритої трагедійності. Дана фігура переривається паузами – риторичною фігурою *suspiratio*, завдяки чому перетворюється на інтонацію *lamento*. На відміну від Баха, в якого тема проводиться октавами, Ліст наповнює її оркестровим звучанням, викладаючи акордами *pesante* та *ff*.

Корто пише, що «з самого початку ми в володінні мороку і драматизму... Тут дійте так, щоб нас наповнив жах. Відкрийте двері в пекло» [4, с. 103]. Як бачимо, Ліст принципово змінює, поглиблює та романтизує трактування риторичної фігури.

В творі можна почути і дантівський вплив (як Флорестан і Евзебій – це синтез натури Р. Шумана, так і Данте – Мефістофель – частина особистості Ф. Ліста). Протягом багатьох років дантівська тема займала уяву Ліста і, безперечно, була улюбленою (фантазія-соната «Після прочитання Данте», Данте-симфонія). Нагадаємо, що внутрішній світ композитора був роздвоєний, Ліст пише: «Я схильний до релігії, але моїй натурі присутнє дещо демонічне» (цит. по [6, с. 67]).

В Фантазії-сонаті Ліст також використав символіку пасіонності, а саме – риторичну фігуру *passus duriusculus* в якості теми головної партії, яка розкриває трагічну картину страждань за воротами пекла. Для посилення скорботного образу *passus duriusculus* викладається октавами в партії правої руки і дублюється акордами в лівій. Адже «звеличене покликання героя «Божественної Комедії» і в творчості Ліста, – як зазначає А. Коваль, –

висвітлене осмисленням шляху майстра як шляху мучеництва... Для Данте і для Ліста вся багатовимірність ідеї про мучеництво художника визначена, головним чином, Хресною ходою Хреста, символом величі Духу, загальнолюдської скорботи» [7, с. 42]. Корто зауважує, що до настрою «Варіацій на тему Баха» наближаються страждання чистилища, які передаються в симфонії «Данте». «Проте слід дати відчутти, що ця скорбота, ці страждання не безнадійні...» [4, с. 104].

Початок варіацій повністю передає зміст хору «Сльози, зітхання...» кантати №12 Баха. Порядок вступу голосів відповідає хору кантати. Так само як і у Баха, в варіаціях Ліста риторична фігура *passus duriusculus* йде в супроводі інтонації *lamento*, до якої належить вказівка-ремарка композитора – *dolente*, що свідчить про стогнучий, скорботний характер. В першій варіації риторична фігура *passus duriusculus* в поєднанні з іншою риторичною фігурою *suspiratio* перетворюється в інтонацію *lamento*. На першому плані повинна бути партія лівої руки – тема *basso ostinato*, але за вказівкою самого Ліста, «без навмисного підкреслювання» («ohne Ostentation»). Доцільно згадати аналіз остинатних варіацій С. Шипа, який зазначає, що «усе основне змістовне навантаження в остинатних формах припадає на інтонаційний матеріал, що звучить разом із темою. Саме він створює ефект руху, розвитку форми, до нього прикута увага слухачів. Постійне звучання мелодичної теми швидко стає звичним, і через те вона «відсувається» на другий план слухової картини...» [8, с. 262]. Отож не слід перебільшувати семантичні властивості теми *basso ostinato*, а доповнити їх жалібними зітханнями верхнього голосу, адже виконання повинно бути простим та щирим.

Надалі тема варіюється і проходить в різних варіантах: октавами, акордами, терціями, секстами; переходить із партії одної руки в іншу чи розподіляється між руками, збільшується регістрове звучання. Ліст використовує майже весь звуковий діапазон фортепіано: хроматичні гами, різноманітні арпеджіо, що охоплюють п'ять октав. Особливу увагу

композитор приділяє низькому регістру, який вважався у «старих майстрів» найбільш небезпечним, в вигляді органоподібних побудов, густих і масивних по звучанню. Таке фактурне вирішення форми остинатних варіацій значно поглиблює та розширює їх образно-сміслову наповненість.

Бурхливий розвиток основної теми приводить до «стогнучого» низхідного ланцюга з інтонацією *lamento* та закінчується риторичною фігурою *aposiopesis*, котра часто використовувалась для музичного вираження смерті. Згадаймо, що твір написаний саме після смерті улюбленої дочки композитора і зовсім не випадково насичений символікою пасіонності.

Надалі Ліст розміщує «сльозливий» речитатив, переповнений щирим почуттям, також побудований на інтонаціях *lamento*. Він підводить до третьої частини твору, що базується на «*Sorgen, Zagen...*» («Сльози, Зітхання...»). Знову повертається «бахівська» поліфонічна фактура, поступово набуваючи могутнього звучання, збагачуючись октавами і акордами.

В найбільш скорботний момент вступає хорал «*Was Gott tut, das ist wohlgetan*» («Що Господь робить, те на благо»), взятий із Кантати №12 Баха. Цікаво, що в транскрипції над хоралом навіть надписані відповідні слова із кантати Баха. Це дає можливість думати, що при першому виконанні «Варіацій на тему Баха» Ф. Лістом в Ганновері в фонд створення пам'ятника Баху в Ейзенахе звучав хор. Хорал (F-dur) привносить світло і визволяє від «тяжких і страшенних лещат» (Корто). «Яке почуття втіхи і прославляння вносить ця тема слідом за схвильованим чеканням, страхом, владою долі і погрози, що гнітили нас!» [4, с. 103].

Висновки. Вірогідно, що головним героєм «Варіацій на тему Баха» є сам композитор, який спробував виразити частину своєї долі, внутрішні протиріччя і переживання через тему Баха – риторичну фігуру *passus duriusculus*, а також комплекс символів пасіонності, надаючи їм романтичного оркестрового звучання. Ліст будує драматургію своїх варіацій по такому ж принципу, що й Бах – «від мороку до світла». Таким чином, через

переборення людських земних страждань і демонічного начала відбувається просвітлення, знаходження сили духу і стійкості віри. Ф. Ліст створює унікальний твір, що відображує «стильову пам'ять» та переростає в свого роду символ «барочного романтизму».

Література:

1. Ямвлих О Пифагоровой жизни / Ямвлих. – М.: Алетейа, 2002. – 192 с.
2. Шелудякова О. Е. Феномен мелодики в музыке позднего романтизма: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра искусствоведения: спец. 17.00.02 «Музыкальное искусство» / О. Е. Шелудякова. – Магнитогорск, 2006. – 48 с.
3. Сабољчи Б. Последние годы Ференца Листа / Б. Сабољчи. – Будапешт: АН Венгрии, 1959. – 138 с.
4. Корто А. О фортепианном искусстве / А. Корто. – М.: Музыка, 1965. – 363 с.
5. Мильштейн Я. И. Ф. Лист / Яков Исаакович Мильштейн. – [2-е изд., расшир. и доп.]. – М.: Музыка, 1971. – Т 1. – 863 с.
6. Коваль А. А. Ференц Лист: творческое осмысление Данте и Гете (специфика философско-художественной интеграции контрастных тенденций в романтическом моностиле) / А. А. Коваль // Проблемная аура австро-германского романтизма: [сб. науч. тр.]. – К.: КГК им. П. И. Чайковского, 1993. – С. 59–70.
7. Коваль А. А. Ф. Лист и «Божественная комедия» Данте: становление творческих взглядов композитора-романтика / А. А. Коваль // Музыка Западной Европы – классика и современность: [сб. науч. тр.]. – К.: КГК им. П. И. Чайковского, 1994. – С. 40–47.
8. Шип С. В. Музична форма від звуку до стилю: навч. посібн. / С. В. Шип. – К.: Заповіт, 1998. – 386 с.

References:

1. Yamvlikh O Pifagorovoy zhizni / Yamvlikh. – M.: Aleteya, 2002. – 192 s.
2. Sheludyakova O. Ye. Fenomen melodiki v muzyke pozdnego romantizma : avtoref. diss. na soiskanie uch. stepeni d-ra iskusstvovedeniya : spets. 17.00.02 «Muzykalnoe iskusstvo» / O. Ye. Sheludyakova. – Magnitogorsk, 2006. – 48 s.
3. Sabolchi B. Poslednie gody Ferentsa Lista / B. Sabolchi. – Budapesht: AN Vengrii, 1959. – 138 s.
4. Korto A. O fortepiannom iskusstve / A. Korto. – M.: Muzyka, 1965. – 363 s.
5. Milshteyn Ya. I. F. List / Yakov Isaakovich Milshteyn. – [2-e izd., rasshir. i dop.]. – M.: Muzyka, 1971. – T 1. – 863 s.
6. Koval A. A. Ferents List: tvorcheskoe osmyslenie Dante i Gete (spetsifika filosofsko-khudozhestvennoy integratsii kontrastnykh tendentsiy v romanticheskom monostile) / A. A. Koval // Problemnaya aura avstro-germanskogo romantizma: [sb. nauch. tr.]. – K.: KGK im. P. I. Chaykovskogo, 1993. – S. 59–70.
7. Koval A. A. F. List i «Bozhestvennaya komediya» Dante: stanovlenie tvorcheskikh vzglyadov kompozitora-romantika / A. A. Koval // Muzyka Zapadnoy Yevropy – klassika i sovremennost: [sb. nauch. tr.]. – K.: KGK im. P. I. Chaykovskogo, 1994. – S. 40–47.
8. Shyp S. V. Muzychna forma vid zvuku do stylju: navch. posibn. / S. V. Shyp. – K.: Zapovit, 1998. – 386 s.

УДК 785.11.071.1Гіна

ОРКЕСТРОВА ТВОРЧІСТЬ ЮРІЯ ГІНИ ЯК СКЛАДОВА МУЗИЧНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ БУКОВИНИ

кандидат мистецтвознавства, доцент, Каплієнко-Ілюк Ю. В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна,
Чернівці

*Стаття присвячена дослідженню творчого доробку сучасного
буковинського композитора – Юрія Миколайовича Гіни, зокрема його*

оркестрової музики. Автор багатьох творів різних жанрів, який яскраво проявив себе як у композиторській, так і у виконавсько-диригентській діяльності, органічно приєднався до процесу розвитку музично-культурного життя Буковини. В галузі оркестрової музики Ю. Гіна постав як гідний продовжувач традицій українського оркестрового мислення, збагачуючи національний музичний стиль яскравим буковинським колоритом. Акцентується увага на важливих історичних фактах, які вплинули на творчість композиторів Буковини.

Ключові слова: мистецтво Буковини, музично-культурне життя Буковини, буковинські композитори, оркестрова музика, творчість Ю. Гіни.

Каплиенко-Илюк Ю. В. Оркестровое творчество Юрия Гины как составляющая музыкально-культурной жизни Буковины / Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, Украина, Черновцы.

Статья посвящена исследованию творчества современного буковинского композитора – Юрия Николаевича Гины, в частности его оркестровой музыки. Автор многих произведений разных жанров, который ярко проявил себя как в композиторской, так и в исполнительско-дирижерской деятельности, органично присоединился к процессу развития музыкально-культурной жизни Буковины. В области оркестровой музыки Ю. Гина предстал как достойный продолжатель традиций украинского оркестрового мышления, обогащая национальный музыкальный стиль ярким буковинским колоритом. Акцентируется внимание на важных исторических фактах, которые повлияли на творчество композиторов Буковины.

Ключевые слова: искусство Буковины, музыкально-культурная жизнь Буковины, буковинские композиторы, оркестровая музыка, творчество Ю. Гины.

Kaplienko-Ilyuk Y. V. *Orchestral work Yuriy Gina as part of the musical and cultural life of Bukovina / Yuriy Fedkovych Chernivtsi national University, Ukraine, Chernivtsi.*

The article is devoted creativity of modern Bukovina composer – Yuriy Gina, in particular, his orchestral music. The author of many works of different genres, which clearly manifested itself in composing and performing in-conductor, organically joined the development of musical and cultural life of Bukovina. In the field of orchestral music Y. Gina appeared as a worth successor of the traditions of Ukrainian orchestral thinking, enriching the national musical style Bukovynian bright colors. Attention is drawn to the important historical facts that influenced the composer of Bukovina.

Keywords: art of Bukovina, musical and cultural life of Bukovina, Bukovina composers, orchestral music, creativity of Y. Gina.

Вступ. Юрій (Георгій) Миколайович Гіна (нар. 16.04.1932 р.) – відомий на Буковині музикант, скрипаль, педагог, композитор, громадський діяч, лауреат літературно-мистецької премії імені Сидора Воробкевича, народний артист України, професор. Свою педагогічну діяльність у Чернівецькому музичному училищі, місцевій ДМШ №1 (1958 – 2004 рр. – її незмінний директор), а згодом на кафедрі музики Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича поєднував з творчо-виконавською працею у Чернівецькій обласній філармонії в якості диригента та художнього керівника, заснованого ним у 1975 році, камерного оркестру. Ю. Гіна написав понад 100 музичних творів, серед яких є вокально-хорові та оригінальні твори, пісні, п'єси для різних ансамблів та сольного виконання, твори для різного складу оркестрів, «троїстих музик» тощо.

Дослідженням проблем зародження та розвитку мистецтва Буковини займалися такі науковці, як К. Демочко, М. Загайкевич, А. Кушніренко, А. Плішка та інші. Однак, досліджень творчості окремих митців буковинського краю у музикознавчому аспекті на сучасному етапі не вистачає. Тому вивчення творчості сучасного композитора Буковини Юрія Гіни стане актуальним джерелом знань про творчість видатних митців краю.

Серед творчого доробку буковинського композитора чільне місце належить його оркестровій музиці. Отже, **мета** даної статті – проаналізувати зразки даної галузі творчості Ю. Гіни, дослідити особливості письма композитора в контексті розвитку музично-культурного життя Буковини.

Виклад основного матеріалу. Оркестрова музика Юрія Миколайовича Гіни – одна з найбільш цікавих і визначних галузей творчості композитора. І це не випадково, адже його діяльність тісно пов'язана з розвитком оркестрового виконавства на Буковині. На формуванні творчого стилю й оркестрового почерку буковинського музиканта позначився досвід, здобутий від багатолітньої праці з оркестровими колективами: симфонічним і камерним оркестрами, ансамблем «Троїстих музик». Ще з дитинства Ю. Гіна почав розвивати навички колективного виконавства, відчуття ансамблю, розуміння основ оркестрового мислення. Усе це створило міцний фундамент майбутнього професіоналізму Гіни в галузі оркестрової музики.

Своїм корінням оркестрова творчість Ю. Гіни сягає у музичний побут України другої половини XVIII – початку XIX століття, коли особливого розвитку набуває музика для окремих інструментів, невеликих ансамблів і симфонічних оркестрів [2, с. 163-164]. Автори, які розвивали жанри оркестрової музики того часу, спиралися на народнопісенні та народно-танцювальні мелодії українського та сусідніх народів. Такий принцип роботи з фольклорним матеріалом знаходимо й у творчості Гіни. Закоханий у рідне мистецтво ще з дитячих років (маючи абсолютний музичний слух і завдячуючи батьківській науці, ще 6-7-річним хлопчиком він записував народні пісні та мелодії, почуті від матері), Гіна щиро шанує і музику інших народів, надаючи їй інтернаціонального значення та підтверджуючи думку буковинського музичного діяча та диригента кінця XIX – початку XX століття Модеста Левицького, що гармонія в музиці повинна звучати не лише у тонах, а й у стосунках між народами [1, с. 71]. До інтернаціональної єдності

прагнув і Л. ван Бетховен, проголошуючи цей заклик у новаторській Дев'ятій симфонії.

На Буковині також спостерігався процес піднесення оркестрового музикування на професійний рівень. Згадується період, коли мистецьке життя буковинського краю було прикрашене діяльністю чеха Франца Пауера, котрий, навчаючись у Віденській консерваторії, ще зовсім молодим грав в оркестрі, яким керував геніальний Людвіг ван Бетховен [1, с. 9]. Розвитку симфонізму на Буковині сприяла й діяльність А. Гржималі, який працював диригентом симфонічних оркестрів у Роттердамі (Голландія), Готенбурзі (Швеція). Після відкриття очолюваного ним Музичного товариства спостерігається активізація музичного життя на Буковині: постійно відбувалися концерти, де виконувалися різні оркестрові твори, зокрема увертюра «Егмонт» Бетховена. Між тим, Гржималі виступив й популяризатором скрипкового мистецтва у Чернівцях, виконавши на скрипці п'єси Ф. Шуберта, К. Вебера та інших класиків під час концерту з нагоди закінчення будинку і передачі в користування «Музичному товариству» (нині – Чернівецька обласна філармонія). Отже, Гржималі по праву може вважатися попередником Ю. Гіни в розвитку професійного скрипкового музикування на Буковині. Розвиваючи дану тему, можна пригадати й славнозвісного скрипаля-чародія діда Миколу, який полонив своєю грою не тільки буковинський край та про якого тепло згадував Сидір Воробкевич, не раз слухаючи його гру: «Моя душа і сьогодні, мов та ластівка, літає під небеса, моє серце і сьогодні молодіє та забуває все горе і смуток, коли пригадує собі, як то старий мошул (*молд.* – дід) Николай, бувало грав гуцулки-коломийки. Дрібненькими звуками виводить він перед тобою цілу Верховину, тобі привиджувались високі зелені Карпати, ватажок Довбуш зі своїми товаришами, бистрий Черемош, легіні... і керманичі, і дика забава на майдані, в котрій гострі топірці, мов птахи, літали над головами» [5, с. 220–223]. Так можна висловитися і про натхненну гру Юрія Миколайовича Гіни, віртуозне

володіння диригентською технікою та про сутність мислення, що є важливою складовою його творчості, як виконавської, так і композиторської, зокрема і в галузі оркестрової музики.

Оркестрові твори Гіни призначені для різного складу виконавців – оркестру народних інструментів (Варіації на тему української народної пісні «Ой дівчино шумить гай», Дві концертні п'єси на молдавські теми (для акордеона з оркестром, Буковинські наспіви), камерного оркестру (Святкові танці, Варіації на тему Кореллі, Гора, Садагурська полька, Утрата, Попурі, Рапсодія «Рідне наше, найдорожче») духового оркестру (Версія маршу 41-го регіменту, Марш пам'яті полеглих буковинців 41-го регіменту) та симфонічного оркестру (Буковинська пісня). Постійним учасником оркестру народних інструментів за традицією були цимбали, в партитурі фольклорних оркестрових творів Гіни незмінно присутня партія акордеону – інструменту, яким, поряд зі скрипкою, володіє маестро, на якому нерідко грав у ансамблі зі своїм батьком. Особливого значення набуває цей інструмент у «Двох концертних п'єсах на молдавські теми», де акордеону належить сольна позиція.

В оркестрових творах автор розвиває традиції, започатковані ще М. Лисенком, які знайшли продовження у творчості В. Сокальського, П. Сениці, Я. Степового, Л. Ревуцького, В. Барвінського, С. Людкевича та інших. Сформований цими композиторами український національний стиль – лірико-пісенний симфонізм позначився на появі симфонічних творів малих форм, основна частина яких є, по суті, оркестровими обробками, аранжировками народних пісень, танців, маршів.

Зразком засвоєння народнопісенних джерел стали **Варіації на тему української народної пісні «Ой дівчино шумить гай»**, створені Юрієм Гіною для оркестру (групи духових і струнних, акордеон, цимбали), склад якого демонструє основи синтезування засобів народної та професійної музики. Спираючись на досвід українських композиторів у жанрі обробки

народних пісень, особливо на творчість М. Леонтовича, котрий започаткував основи симфонізації народнопісенного матеріалу, автор варіацій продовжує розвивати фольклорно-професійні зв'язки [3, с. 46].

Куплетно-варіаційний принцип, покладений в основу даної обробки, досягає вищого порядку, що проявилось у майстерно створеному тональному плані варіацій з елементами концентричності та мелодико-гармонічними модуляціями між розділами форми (E-E-Es-c-C-E-E).

Лінія пісенного симфонізму, яка знайшла втілення у варіаціях, має продовження і в інших творах, зокрема у **«Буковинських наспівах»**, написаних Ю. Гіною у співавторстві з І. Міським. Активного розвитку в творі зазнали теми, що вирішуються в характері гуцульських народно-танцювальних зразків. Крім того, використано різні прийоми гри на інструментах, наприклад піцикато струнних, наближаючи звучання професійних інструментів до народного стилю виконання. Два основні розділи **«Буковинських наспівів»** (помірний та швидкий) склали популярний в Україні, особливо на початку ХХ століття, жанр **«думка-шумка»** [4, с. 194]. Автор користується і характерним для фольклору засобом – ладотональним паралелізмом.

«Буковинська пісня», створена для симфонічного оркестру, – ще один зразок наслідування народнопісенних традицій, де спостерігається тенденція виявляти національні засади без конкретних цитат. Твір відрізняється наявністю активної мотивної розробки, заснованої на вичленованому тематичному елементі.

У творі Ю. Гіни **«Утрата»**, присвяченому світлій пам'яті дружини Поліни Мойсеївни, виявляються ознаки програмного лірико-пісенного симфонізму. Композитор продовжує і тенденції, розпочаті з кінця 50-х років ХХ століття, пов'язані з **«камернізацією»** та психологізацією симфонічної музики, які знайшли втілення в творчості українських композиторів, зокрема у симфонії для струнного оркестру І. Шамо [3, с. 211]. Камерність звучання –

творча стихія Гіни-композитора. Тому найбільш важливі свої ідеї, найтонші та найчутливіші переживання він утілює за допомогою камерної оркестровки, демонструючи тим свою майстерність у вмінні скромними засобами втілювати сильні почуття, високі ідеали тощо. Увесь твір пронизаний інтонаціями (низхідні малосекундові та хроматичні ходи, пунктирний ритм), які особливо виразно передають глибину почуттів, пов'язаних з розлукою, гіркотою та біллю втрати близької людини. Скорботний характер підкреслений і в темповому позначенні – *Andante doloroso*. Загальний низхідний рух першого розділу та похмурий характер (твір написано у простій тричастинній формі з кодою) змінюється дещо просвітленим середнім розділом у паралельній тональності (основна тональність – сі мінор). Проте світлий ре мажор затьмарюється ознаками гармонічного виду, що в єдності з тріольною пульсацією із залікованими нотами завдає значної тривоги, котра досягає кульмінації у динамічній репризі форми.

В оркестровій творчості Ю. Гіни яскраво і досить широко представлений програмно-жанровий симфонізм, зразками якого є «Дві концертні п'єси», «Святкові танці», «Гора», «Садагурська полька», «Версія маршу 41-го регіменту», «Марш пам'яті полеглих буковинців 41-го регіменту».

Тематизм таких творів, як «Дві концертні п'єси», «Гора» спирається на пісенно-танцювальну творчість молдаван і румун. Так, в основі «Гори» – оригінальний румунський танок з тридольним метром – хора, а в концертних п'єсах розвиваються молдавські мелодії.

Традиції записування румунських і молдавських пісень на Буковині сягають часів, коли К. Мікулі, працюючи у Чернівцях, прислухався до пісень, танців різних народів і згодом видав збірку румунських мелодій, серед яких траплялися дойни, хори, пісні пастухів тощо. До збирання румунського та молдавського фольклору згодом долучився й С. Воробкевич. Благотворно вплинув народний мелос молдаван і румун і на творчість Ю. Гіни. Результат цього впливу – написання творів, у яких, окрім самого жанру, знаходимо

ознаки зв'язків іншого порядку (інтонаційність, ритмо-інтонації, ладові особливості).

Специфіка жанрового симфонізму спостерігається і в інших жанрах, які виявляємо у таких оркестрових формах Ю. Гіни, як **«Садагурська полька»**, **«Версія маршу 41-го регіменту»** та **«Марш пам'яті полеглих буковинців 41-го регіменту»**. Поряд з полькою, що була достатньо популярною в буковинському краї, марш теж має свої традиції. Серед інструментальної спадщини С. Воробкевича нерідко знаходимо марші, які поряд з творами інших жанрів (коломийки, польки, мазурки, вальси, кадрили), часто виконувались на різних вечорах. Марш у творчості Юрія Миколайовича теж виник не випадково: натхненням у створенні «Версії маршу 41-го регіменту» стали спогади композитора, пов'язані з враженням від почутого ще у дитинстві маршу піхотного полку. Адже маршова музика часто звучала на вулицях міста ще з часів організації духового оркестру при румунському товаристві «Гармонія». Крім оркестру при «Музичному товаристві», грав і оркестр 41-го піхотного полку, що був розміщений у Чернівцях і яким деякий час керував талановитий чеський диригент і композитор Віктор Костелецький. Як диригент він нерідко брав участь у концертах українських музичних товариств, здобувши собі славу і пошану серед чернівчан. Добрим прикладом для наслідування послужила композиторська діяльність В. Костелецького, котрий написав кілька музичних творів, серед яких відомими були поурі та кадрилль «Ехо з-над Прута» (створена у співдружності з С. Воробкевичем) [1, с. 34]. В оркестровому доробку Ю. Гіни знайшла продовження ідея створення **Попурі**, де майстерно вплетені популярні мелодії, серед яких: Пасакалія Г. Генделя, «Маленька нічна серенада» В. А. Моцарта, «Святковий танець» з «Молодіжної сюїти» № 4 А. Штогаренка, «Аргентинське танго» Л. Таутса, «Píxi-Cato» Т. Фаніді. До творчості Г. Генделя зверталось чимало композиторів, серед яких і буковинський музикознавець, педагог і композитор другої половини XIX –

початку ХХ століття Євсей Мандичевський, який збагатив музичну скарбницю вокальними та інструментальними творами, зокрема варіаціями на твори інших композиторів [1, с. 47].

Самобутньо й оригінально представлені в оркестровій музиці Ю. Гіни **«Варіації на тему Кореллі»**, які є перекладенням і редакцією твору Дж. Тартіні, творчість котрого займає неабияке місце у процесі творчо-професійного зростання буковинського скрипаля та композитора, адже Тартіні не тільки віртуозний скрипаль, педагог і музичний теоретик, але й талановитий композитор ХVIII століття, автор відомих творів «Диявольські трелі» та «Мистецтво смичка» (50 варіацій на тему гавота А. Кореллі).

Використанням програмності емоційно-узагальненого типу характеризується твір Ю. Гіни для камерного оркестру **Рапсодія «Рідне наше, найдорожче»** [3, с. 120]. Незважаючи на засвоєння художнього досвіду в розвитку інструментальної рапсодії, в організації матеріалу відчутні засади суто національного жанру «думки-шумки». Перший розділ рапсодії (Moderato amoso) змінює танцювального характеру в ритмі буковинських танців Allegro con brio, що дозволяє трактувати дану частину як шумку. Народнобуковинський колорит виявляється й у використанні особливостей гуцульського ладу. Оригінально вирішена ідея введення в інструментальну рапсодію вставного вокального епізоду, текст якого створений Ю. Гіною у співдружності з Т. Севернюк: своєрідний гімн буковинському краю виконують усі оркестранти, за винятком двох перших і двох других скрипок, двох альтів, однієї віолончелі й одного контрабаса.

Висновки. Твори Ю. Гіни логічно вплітаються у процес розвитку української оркестрової музики та мають тісний зв'язок з музичним мистецтвом Буковини. Наслідуючи традиції класиків музичного мистецтва та не перериваючи зв'язків з національним стилем української музики, Ю. Гіна збагачує традиційні форми новими елементами, які тісно пов'язані з оригінальними властивостями музики буковинського краю.

Література:

1. Демочко К. М. *Музична Буковина: Сторінки історії*. – К.: Муз. Україна, 1990. – 136 с.
2. *Історія української дожовтневої музики : учбовий посіб. для муз. вузів та ін-тів культури* / ред. О. Я. Шреєр-Ткаченко. – К.: Музична Україна, 1969. – 586 с.
3. *Історія української радянської музики: Муз. Культура Рад. України* / Л. Б. Архімович, Н. І. Грицюк, Л. М. Грисенко та ін. – К.: Муз. Україна, 1990. – 296 с.
4. Калениченко А. П. *Симфонічна музика* / А. П. Калениченко, А.К. Терещенко // *Історія української музики; Редкол.: М. М. Гордійчук та ін.* – К.: Наук. Думка, 1989. – Т.3: *Кінець XIX – початок XX ст.* / С. Й. Грица, та ін.; Редкол. тому: М. П. Загайкевич та ін. – 1990. – С. 191–214.
5. *Твори Ізидора Воробкевича*. – Львів, 1911. – Т.2. – С. 220–223.

References:

1. Demochko K. M. *Muzychna Bukovyna: Storinky istorii*. – K.: Muz. Ukraina, 1990. – 136 s.
2. *Istoriia ukrainskoi dozhovtnevoi muzyky: uchbovyi posib. dlia muz. vuziv ta in-tiv kultury* / red. O. Ya. Shreier-Tkachenko. – K.: Muzychna Ukraina, 1969. – 586 s.
3. *Istoriia ukrainskoi radianskoi muzyky: Muz. Kultura Rad. Ukrainy* / L. B. Arkhimovych, N. I. Hrytsiuk, L. M. Hrysenko ta in. – K.: Muz. Ukraina, 1990. – 296 s.
4. Kalenychenko A. P. *Symfonichna muzyka* / A. P. Kalenychenko, A. K. Tereshchenko // *Istoriia ukrainskoi muzyky; Redkol.: M.M. Hordiichuk ta in.* – K.: Nauk. Dumka, 1989. – T.3 : *Kinets XIX – pochatok XX st.* / S.Y. Hrytsa, M. P. Zahaikevych A. P. Kalenychenko ta in.; Redkol. tomu: M. P. Zahaikevych ta in. – 1990. – S. 191–214.
5. *Tvory Izydora Vorobkevycha*. – Lviv, 1911. – T.2. – S. 220–223.

УДК 78:788.1 + 788.51

ГЕНЕЗА МУЗИЧНОЇ ОРГАНОЛОГІЇ В УКРАЇНІ: ГРУПА АЕРОФОНІВ**доктор мистецтвознавства, Круль П. Ф.**Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна,
Івано-Франківськ

Дана стаття присвячена духовому музичному інструментарію, який акцентував на історичній важливості епохи, коли пророблялись перші варіанти застосування в оркестрі народної художньої творчості, формувались основи оркестрового стилю з його тенденцією до принципів народної колористики, пісенності, психологічності й художньої образності.

Багатогранна еволюція духових інструментів у сфері народної творчості не могла не сприяти формуванню сольо-виконавського стилю. Спираючись на народнопісенну творчість, системою художніх засобів визначились і певні виконавські способи, формувався окремий генофонд української духової виконавської школи з її емоційним обширом і багатогранністю. У XVIII столітті визначилися основні тенденції українського музично-виконавського мистецтва, закладено фундамент його генези в наступних століттях.

Ключові слова: духовий інструментарій, музичне стилетворення, еволюція, оркестр.

Круль П. Ф. Генезис музыкальной органологии в Украине: группа аэрофонов/ Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

Данная статья посвящена духовому музыкальному инструментарию, который акцентировал на исторической важности эпохи, когда прорабатывались первые варианты применения в оркестре народного художественного творчества, формировались основы оркестрового стиля с

его тенденцией к принципам народной колористики, песенности, психологичности и художественной образности.

Многогранная эволюция духовых инструментов в сфере народного творчества не могла не содействовать формированию сольно-исполнительского стиля. Опираясь на народный песенный фольклор, системой художественных приемов определились и некоторые исполнительские способы, формировался отдельный генофонд украинской духовой исполнительской школы с ее многогранностью. В XVIII веке обозначились основные тенденции исполнительского искусства. И заложен фундамент его генезиса на последующие века.

Ключевые слова: духовой инструментарий, музыкальное стилетворение эволюция, оркестр.

Krul P. F. Genesis of Music Organology in Ukraine: Group of Aerophones / Vasyl Stefanyk Precarpathian National Universite, Ukraine, Ivano-Frankivsk

The present thesis is devoted to wind instruments which stressed upon historical importance of the epoch during which were working out the first experimental variants of application in orchestra amateur and folk arts and were forming also fundamentals of the orchestra style with the tendency towards the principles of folk colorfulness, songs, physiological and art figurativeness.

Versatile evolution of wind instruments could not but further the formation of solo performance style as well. It was forming a separate gene pool of the Ukrainian wind instruments performance school. In XVIII century were outlined main tendencies of the Ukrainian music and performance art and based it genesis in following centuries.

Key words: wind instruments, music style, evolution, orchestra.

Історичний шлях етногенези духової органології, починаючи з найвіддаленіших його витоків і закінчуючи першою третьою XIX століття, періодом конструктивних змін інструментарію через введення клапанних механізмів, який отримав у музичній Європі назву другої

інструментальної реформи, виявився складним і тривалим. Ці реалії й визначили хронологічну межу даної наукової розвідки.

Проаналізований історичний період, можна умовно розділити на два великі етапи. Витоки першого сягають глибокої минувшини. Уже в прадавню епоху зароджувались початкові форми ансамблевого і сольного музикування, формувались і загалом сформувались усі прототипи сучасного духового інструментарію. В епоху середньовіччя розвиток інструментального виконавства обмежувався державними утвореннями і переважно культивувався побутовими формами музикування. Значне зрушення в цій галузі сталося в Західній Європі в епоху Відродження, що не змогло не позначитись й на східній її частині, в якій музикування зумовлювалося зростанням міщанської культури, появою нових форм світського музичного життя. Основою численних інструментальних ансамблів були різноманітні види старовинних духових інструментів: поперечні і поздовжні флейти, помери, шалмеї, бомбарди, цинки, труби, сурни, тромбони і т.д. Для кожного з цих інструментів не було створено жодної партії.

Початком другого великого етапу розвитку європейської музичної культури визначилося XVII століття. Варто звернути увагу на два твори написані латинською мовою, бо, як на нашу думку, обидва ці творіння найбільше вплинули на подальший шлях європейської інструментально - духової культури. Це - трактати француза Марі Мерсена "Harmonie Universelle" (1637) та німецького музикознавця Афанасія Кірххера (1601-1680) "Musurgia universalis, sive ars magna consoni et diissoni ets" (1650). Марі Мерсен (1588-1648), монах ордену міюрітів, у Парижі на той час був високоосвіченою людиною. Крім музики, він займався філософією й фізикою, опублікувавши з цих наук багато наукових праць. "Harmonie Universelle" (об'ємом більше 1800 сторінок з численними ілюстраціями й нотними прикладами) привернула до себе велику увагу. В спеціальному

розділі цього дослідження ("Traite des instruments") подано докладний опис музичних духових інструментів епохи, їх конструктивні й акустичні особливості, техніку гри, умови використання й побутування.

Дослідження Марі Мерсена, відображає новий ступінь, а також значну еволюцію в музично-інструментальній культурі, охоплює своїм аналізом струнні інструменти: лютню, гітару, цитру, арфу, псалтеріум, трумшейт; клавішні інструменти: епінет, регал, манихорд \первісна назва клавикорда/ та духовий інструментарій. Описові характеристики названих інструментів частково повторюють основні думки дослідження Преторіуса, що цілком закономірно, бо обидві праці близькі за часом. Однак кілька важливих, узагальнюючих думок Мерсена суттєво доповнюють свідчення його німецького попередника. Визначаючи функціональну активність шалюмо, як попередника кларнета, Мерсен детально описує цей народний духовий інструмент, ілюструючи його об'ємними унаочненнями. Ширше й докладніше, ніж Преторіус, він ілюструє свої міркування, висновки досить переконливими аплікатурними таблицями, наводить ілюстрації різних груп флейтових інструментів /поздовжної, поперечної флейти, флейти Пана/. Завдяки французькому вченому, ми маємо докладні свідчення про первісний генофонд гобоя, він першим з інструментознавців засвідчує /до того ж не тільки словесним, а й графічним способами / факт перетворення шалмея в гобой. Також уперше досліджується досвід загальних акустичних законів сімейства труб. Крім того, в дослідженнях названих авторів ґрунтовно характеризуються й інші амбушюрні інструменти: роги, тромбони, серпенти, а також язичкові: волинки /корнамузи/, бомбарди, фаготи, крумгорни, гобої д' Пуату.

Різновиди сопілок, виявлені на території України, є єдиними найдавнішими зразками музичних інструментів. Спадщина східнослов'янських племен, культурні впливи сусідніх народів і надбання давньої Київської доби стали важливими складниками культури Древньої

Русі. Це була знаменна епоха культурного розвитку східних слов'ян. У цей історичний період розвинувся своєрідний стиль архітектури і живопису. Високого рівня досягли найрізноманітніші види ужиткового мистецтва й художнього ремесла. Поступово створюється народне мистецтво скоморохів. У древньоруській літературі й образотворчому мистецтві, в народних піснях і казках усе частіше заявляє про себе образ і творчість народного професійного музиканта, актора, скомороха, умільця й виконавця музичних витворів на різних народних інструментах, роль і використання духових інструментів постійно зростають.

У придворному житті Київської Русі інструментальна музика застосовувалась активно й досить різноманітно: вона все частіше супроводжувала різні придворні церемонії, звучала під час бенкетів, що відбувалися у багатих домах, звучала на урочистостях влаштованих боярами і багатими купцями. Київські князі насолоджувались не тільки грою власних умільців, які використовували різноманітні музичні інструменти, але й запрошували відомих приїжджих музикантів з Візантії та інших країн.

Згадувана знаменита фреска Софійського собору в Києві зображує групу музикантів-іноземців, припущення зроблене на підставі того, що деякі з них тримають у руках західноєвропейські інструменти епохи Середньовіччя. Таким духовим інструментом є поперечна флейта, якої не було в арсеналі давніх українських народних інструментів.

У Древній Русі великої громадської ваги набула військова музика. Під звуки труб, сурн, барабанів, бубнів і литавр князі вели своє військо у походи. Закличні сигнали чулися на полях битви під час штурму замкових стін. У багатьох літописах знаходимо записи про те, що кількісний склад певних частин війська визначався за кількістю наявних у них труб, бубнів і знамен, бо кожен військовий підрозділ мав у своєму складі повний перелік військових музичних інструментів. На мініатюрах із зображенням взяття

замкових укріплень, облоги міст часто зображені трубачі, барабанщики та інші музиканти.

Роль духових інструментів у придворно-церемоніальній і ратній музиці була значною. Музиканти брали безпосередню участь у прийомах послів, в укладенні перемир'я, входили до складу князівської свити під час її урочистих виїздів.

Духовий інструментарій Київської Русі, його функціональне застосування в різних формах музикування засвідчує високий рівень інструментально-духового мистецтва, всієї давньоруської музичної культури, багатогранність якої, її зміст, жанри й форми інтенсивно розвивалася на ґрунті народної творчості, склавши ту життєдайну основу, на якій творилася і виростала українська музична культура.

У XIV - XVI століттях інструментальне виконавство розвивалось лише в окремих його формах. Мистецтво скоморохів різними способами витіснялось з музичного побуту, ставало небажаним для світських осіб, оскільки вони переважно висміювали представників правлячих верств населення. Інколи їх виступи безпосередньо призводили до активних дій народних мас проти своїх властей.

XVII століття характерне еволюцією духового інструментарію з характерною йому складністю, а у багатьох випадках навіть суперечливістю. З одного боку - продовжувався розквіт неймовірного зростання кількості духових інструментів, з'являлись нові їхні розгалуження. З другого боку, особливо наприкінці століття, все помітнішою стає інструментальна реформа. На зміну багатьом застарілим типам інструментів з'являлись більш досконалі, що увібрали в себе кращі якості своїх попередників, які поступово зникали з музичного побуту. Обидва ці явища були взаємопов'язаними, виступали складниками єдиного процесу, співіснували, нерідко переплітаючись між собою. Наприклад, бомбарди і помери ще тривалий час побутували поряд з фаготами, а

шалмеї - з гобоями. Утвердження поперечних флейт майже не зменшувало популярності поздовжних флейт. Інструменти функціонували паралельно. Бомбарди, помери, шалмеї активніше використовувались в ансамблях вуличної або військової музики; фаготи, гобої - в оперних і камерних ансамблях. І фаготи, і гобої могли сукупно використовуватись у світській та військовій музиці, а їх прототипи - в оперній. Корнети, цинки однаково застосовувались в обох сферах. Об'єднання поздовжних і поперечних флейт у межах одного ансамблю залишалось традиційним впродовж усього XVIII століття.

Якщо взяти до уваги тенденції генези загальну спрямованість еволюції духового інструментарію, то визначальними для неї слід вважати такі явища:

- а) поступове витіснення басових померів фаготами;
- б) емансипація поперечної флейти;
- в) перевтілення шалмея в гобой, мисливського рогу - у валторну;
- г) винахід кларнета.

З'являються перші спроби використання валторни і труби в оркестрі і, очевидно, пов'язаний з цим досвід теоретичного осмислення загальних закономірностей натуральних інструментів сімейства сакс-горнів.

У другій половині XVII століття з'являються нові територіальні осередки, в яких інтенсивно розвивається інструментальна духова музика. Створення і успішне функціонування музичних цехів в українських містах та музика козацького війська; їх роль і характер у різні історичні періоди були різними. На Запорізькій Січі музиканти грали під час походів і святкувань перемоги, духовими інструментами скликались військові ради, "музично оформлювались" певні події. Власне у козацькому середовищі сформувалися характерні риси української інструментальної музики, особливо духової (специфічний інструментарій, стильові й жанрові особливості пов'язані з фольклором).

Після зруйнування Запорізької Січі функції українських музикантів - духовиків змінились. На Лівобережній Україні їх переведено до військових корпусів при магістратах. Їх завданням було грати під час різних державних урочистостей. На Правобережжі музикантів змушували розважати польських королів і магнатів.

Інструментальні ансамблі, оркестри духових інструментів ("капели") при міських магістратах, поміщицьких садибах, навчальних закладах тощо, безперечно, залишили чималий відбиток на тлі історії української національності музичної культури. Час найбільшої їх активності припадає на XVIII століття, хоча й окремі колективи, як нам відомо, виникли раніше - наприкінці XVII століття, інші ж продовжували свою діяльність аж до середини XIX століття.

Неможливо уявити собі український поміщицький побут XVIII століття без домашнього музикування. Культивувались найрізноманітніші форми музики: танцювальна, застільна, яку виконували на відкритому повітрі а також у залах. Великим успіхом користуються п'єси для окремих музичних інструментів, ансамблів, оркестрів для струнного, духового, або мішаного складів. Популярність духової музики була досить високою.

Найпоширенішими склади домашніх оркестрів на той час були:

1. Капела духової музики з восьми музикантів (2 кларнети, 2 флейти або флейтреверси, 2 фаготи і 2 валторни).
- Мішана капела з шести музикантів (2 скрипки, 2 флейти і 2 валторни).
3. Більш об'ємна мішана капела з десяти музикантів (2 скрипки, віолончель, 2 флейти, кларнет, 2 валторни і басет-горн, який ввійшов у нас в моду наприкінці XVIII століття).

Активний розвиток музичного життя, ставив до виконавців неабиякі мистецькі вимоги. Зростає попит на музичні інструменти, ноти, посібники, виникають музичні видання, клуби, магазини, інструментальні майстерні. Особливої гостроти набуває проблема музикантів - педагогів. Учителі

музики стають невід'ємною частиною поміщицького побуту. Крім викладачів клавирних та струнних інструментів, засоби інформації афішують також і педагогів - духовиків, причому нерідко ці спеціальності поєднуються.

Зі збільшенням поміщицьких оркестрів до домашнього музикування все більше залучаються селяни-кріпаки. У спеціальних школах, які створювались у великих містах, чи індивідуально іноземні капельмейстери навчають мистецтву інструментальної музики селянських дітей.

Роль поміщицьких оркестрів у життєдіяльності національної музичної культури добре відома, адже до початку XIX століття музиканти-кріпаки складали один з основних резервів національного виконавства на духових інструментах.

Духовий музичний інструментарій акцентував на історичній важливості тієї епохи, під час якої пророблялись перші варіанти експерименту застосування в оркестрі народної художньої творчості, коли формувались основи оркестрового стилю з її тенденцією до принципів народної колористики, пісенності, психологічності й художньої образності.

Багатогранна еволюція духових інструментів у сфері народної творчості, певна річ, не могла не сприяти формуванню також і сольного виконавського стилю. Спираючись на народнопісенну творчість, системою художніх засобів визначились і певні виконавські способи, формувався окремий генофонд української духової виконавської школи з її емоційним обширом і багатогранністю. Наприкінці XVIII – початку XIX століття визначилися основні тенденції українського музично-виконавського мистецтва.

Література:

1. Еременко К. Музыка от ледникового периода до века электроники / К. Еременко. – М.: Советский композитор, 1991. – Кн.1. – 320 с.

2. Еременко К. Музыка от ледникового периода до века электроники / К. Еременко. – М.: Советский композитор, 1991. – Кн.2. –286 с.
3. Круль П. Національне духове інструментальне мистецтво українського народу: малодосліджені сторінки історії / П.Круль. – К.: Вид-во НАН України, 2000. – 324 с.
4. Круль П. Східнослов'янська інструментальна культура: історичні витоки і функціонування / П.Круль. – Ів.-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – 160 с.

References:

1. Eremenko K. Music from the ice age to the electronic age / K. Eremenko. - Moscow: Soviet composer, 1991. - Book 1. - 320.
2. Eremenko K. Music from the ice age to the electronic age / K. Eremenko. - Moscow: Soviet composer, 1991. – Book 2. –286.
3. Krul P. National instrumental art of Ukrainian spiritual people: unexplored pages of history / P. Krul. - K.: publishing house of the National Academy of Science of Ukraine, 2000. - 324.
4. Krul P. Tool of the Eastern culture: historical origins and operation / P. Krul. - Ivano-Frankivsk: GVA CIT, 2006. - 160.

УДК 741.001.3

**ЩО НАЗИВАЄТЬСЯ «РИСУНКОМ», А ЩО «МАЛЮНКОМ»?
(ДО ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ У
НАУКОВИХ ТА МЕТОДИЧНИХ МАТЕРІАЛАХ)**

професор, заслужений діяч мистецтв України, Черкесова І. Г.

Миколаївська філія Київського університету культури, Україна, м. Миколаїв

Подвійність термінів «малюнок» та «рисунок» у дослідницьких, методичних й навчально-методичних документах вимагає конкретизації за внутрішнім змістом, що сприятиме підвищенню якості термінології у сфері

дизайну та архітектури. Зазначено, що терміном «рисунок» описуються методи створення форми на площині лініями та штрихами, а терміном «малюнок» визначаються кольорові зображення фарбами (акварель тощо), наприклад, у техніці відмивки.

Ключові слова: рисунок, малюнок, лінія, техніка відмивки, дизайн, архітектура.

Черкесова И. Г. Что называется «рисунком», а что «малюнком»? (К вопросу терминологии и ее использования в научных и методических материалах) / Николаевский филиал Киевского университета культуры, Украина, Николаев.

Двойственность терминов «рисунок» и «малюнок» в украинском языке в исследовательских, методических и учебно-методических документах требует более структурированной по смыслу конкретизации с целью повышения качества терминологии в сфере дизайна и архитектуры. В выводах определяется, что термин «рисунок» уместен в создании формы линиями и штрихами на плоскости, а термин «малюнок» целесообразно использовать в процессе создания графической формы цветом, например акварелью (техника отмывки).

Ключевые слова: рисунок, малюнок, линия, техника отмывки, дизайн, архитектура.

Cherkesova I. G. What is called as a «painting», and what as a «picture»? (To the question of terminology and its use in scientific and methodical materials)/ Ukraine, Mykolaiv

Duality of terms «picture» and «painting» in research, methodical and studying documents requires a specification after internal maintenance which will be instrumental in upgrading terminology in the field of design and architecture. It is marked that a term «painting» is describe the methods of creation of form on a plane by lines and strokes, and a term «picture» is determine the coloured images

by paints (water-colour and others like that), for example, in the technique of water paint

Keywords: risunok, picture, line, technique of water paint, design, architecture.

Вступ. На сьогодні у сфері дизайну та архітектури склалася проблемна ситуація з використанням професійної термінології, що вимагає точніше конкретизувати за змістом такі терміни, як «рисунок» й «малюнок». Точна термінологія дозволяє визначати більш змістовно завдання у процесі виконання проектних, навчально-проектних робіт та творів.

До навчальних планів спеціальності «дизайн» та «архітектура» як базові дисципліни входять «малюнок» та «живопис». Правомірність цих назв й стала предметом дослідження нашої статті. Кожна навчальна дисципліна має свої мету та завдання. Вивчаючи будь-яку навчальну дисципліну майбутні фахівці дизайну та архітектури опановують певні знання, вміння та навички, що визначають їх професійний рівень. А що саме потрібно опанувати студентам у курсах малюнку та живопису? Адже ці терміни в українській мові дублюють одне одного.

Ми вимушені зазначити, що проблема змісту термінів «рисунок» та «малюнок» українською мовою не досліджувалася. Розглянемо змістовність та доцільність використання цих термінів.

Мета і завдання дослідження. На сьогодні постало актуальним давати правильні назви навчальних дисциплін в образотворчому мистецтві та дизайні відповідно до програмного змісту, меті та завданням. Тому метою нашого дослідження є стимулювання до виправлення невірної назви дисципліни «малюнок» на «рисунок» у навчальних планах зі спеціальності «дизайн», «архітектура».

Галузь просторових мистецтв ще з античних часів була позначена фундаментальними дисциплінами – рисунком і живописом. Традиції рисунку

у століттях удосконалювалися. Зберіганням та розвитком традицій рисунку опікувалися й опікуються до сьогодні Академії мистецтва в усіх європейських країнах. Академічний рисунок має дві складові: творчий рисунок у різноманітних графічних техніках і навчальний рисунок. Російською мовою – «учебный» рисунок. У навчальному процесі відбуваються саме заняття з навчального рисунку, де на меті стоїть опанування засобами світлотіньового моделювання форми та утворення ілюзії об'єму на двомірній площині. Навчальний рисунок – це аналіз форми засобами лінії. Лінії в аналітичному (навчальному) рисунку утворюються на ватманському папері графітними олівцями або пером і тушшю. В станковій графіці лінії утворюються за допомоги штихеля, офортної голки інше. А що ж тоді «малюнок»?

В українській мові існують два терміни «рисунок» і «малюнок». Взагалі в сфері просторових мистецтв термінологія має подвійний зміст, навіть фахівці припускаються неточностей у використанні тих чи інших термінів.

В російській мові терміном «рисунок» позначається створення зображення на площині: папері, полотні, стіні від руки графітним олівцем або вугляними паличками, або з використанням креслярських інструментів.

В українській мові термін «малюнок» має декілька визначень. За україно-російським словником **малюнок** дорівнює російському «рисунок, раскраска, расцветка, картина, картинка, набросок с натуры, специальная зарисовка»; **малювання** – «рисование, живопись, роспись». З таких визначень впливає наявність у малюнках кольору. Твори живопису українською мову називаються **малярство, мальовка**. Російське «маляр» є однокорінним до них. [7: с. 196, 356]

Розглянемо історичні шляхи утворення термінів «рисунок» та «малюнок». У X сторіччі чорноризець Храбр розповідає про наших далеких пращурів: «Прежде убо словене не имеху книг, ну чертами и резами чьтеху и гаатаху погани суще». «Черти» та «рези» – а це ж не що інше, як позначення лінії. [6: с. 11]

Рез – рес – креслення – риса – риска – рисунок і польське – rysunek

Grapho – графья – ізограф – графіть – графіка

Академік О. О. Сидоров, (1891-1978), автор монументального дослідження у галузі рисунку й графіки, зробив аналіз термінів **«рисунок»** та **«графіка»** й дійшов висновку, що термін «графіка» – від грецької grapho (пишу, рисую) значно давніший від терміну «рисунок», «рисувати». У дуже відомому у свій час «Словаре славяноросском» П Беринди подається таке вираження: «начертаваю – рысую». О.О. Сидоров доводить, що ці терміни прийшли з України, а польське «rysunek» є першим слов'янським позначенням даного виду мистецтва. [6: с. 11, 31, 62]

У процесі художньо-творчої діяльності митців рисунок стає особливою і самостійною галуззю образотворчості й водночас залишається фундаментом усіх видів просторових мистецтв. Головним виражальним засобом рисунку є **лінія**. «Линия, свободно проведенная остриём инструмента под почти прямым углом к поверхности бумаги подчиняется воле и чувству художника, создаётся движением его руки есть изначальное графическое средство». [1: с 25-27]

Лінія (латинською linea означає «нитка») має багато визначень, які за своєю суттю єдині: це й слід точки, що рухається, й колиска рисунку, й один з головних виражальних та образотворчих засобів пластичних мистецтв, й функціональний елемент організації композиції, й межа між формою та площиною, й допоміжний засіб у побудові перспективи.

Лінія з'являється у зображеннях первісних людей на мурах печер, на кістках, на скелях й стає своєрідною мовою вираження їх думок та уявлень про оточуючий світ. У давньоєгипетському мистецтві лінія набуває якості контурного рисунку. За часів Давньої Греції, у VI-V ст. до н. е. розвиткові культури лінійного рисунку дуже сприяв видатний скульптор і художник того часу Полігнот. Пліній згадує, що Полігнот став першим передавати у

рисунках різноманітні вирази обличчя людей, а Аристотель стверджував, що митець ідеально передавав форму тіла людини точними лініями абрису. Не менш відомий давньогрецький художник V-IV ст. до н.е. Паррасій написав спеціальний трактат про рисунок, в якому багато уваги приділив лінії та вимагав від своїх учнів особливого ставлення й особливої уваги до ролі та значення лінії, як головного засобу створення форми на площині. Пліній подає трактування специфіки лінійного рисунку за Паррасієм і пише: «...ведь рисовать тела и их поверхности трудно, но многие в этом достигли славы, зато рисовать одни только очертания и ограничивать пределы оканчивающегося рисунка – редко кому удается. Ведь контур должен состоять только из своей линии и так обрываться, чтобы намекать на то, что скрыто». [4]

Епоха Ренесансу створює культуру лінії, яка проявляє структуру й просторове розташування фігури або предмета. Мистецтво лінійного рисунку цього періоду проявляє нерівноцінність того, що існує у середині контуру та за його межами. Лінія, що зроблена талановитою рукою митця, створює одночасно два простори – внутрішній і зовнішній на противагу байдужості «дротяного» контуру. Досвідчений рисувальник одними тільки лініями може передати відчуття світла й тіні, викликати відчуття об'єму та уяву форми.

Лінія – це поділ між формою та простором, невловима межа, яку митець знаходить тільки у визначеному місці. Лінія не на своєму місці, що є єдиним вірним, не що інше як обман. Лінія взагалі – це засіб вираження уявлень, думок, це передача інформації у часі та просторі. Лінія на папері – це відбиття, це слід реально існуючої форми. Лінію необхідно прокладати тільки у правильно знайденому місці й тільки тоді створюється враження потрібного зображення. Адже навіть невелика помилка руйнує уявлення про форму й веде до неправди. Швидкі начерки лініями, що виконанні рукою майстра, спроможні передавати і рух у часі та просторі, й мінливість форми у цьому русі. Лінія на папері є збудником, подразником ока, а через нього й мозку, що

веде до початку роботи уяви, фантазії, дозволяє домислювати форму там, де немає ліній, якщо всі інші лінії знаходяться на своїх відповідних місцях.

Гімн лінії ще у XVIII столітті проспівав у своєму трактаті «Аналіз краси» видатний англійський художник Вільям Хогарт (1697-1764), що на той час стало передовим та дуже сміливим закидом пануючій естетичній традиції. В. Хогарт доводив, що художники, котрі наслідують традиції старого академічного живопису, вчать не у природи, а старанно копіюють старі взірці, а для кращого їх засвоєння їздять до Італії. Зглянемося на те, що це писалось більше 200 років тому! Хогарт звинувачував своїх колег в тому, що вони прагнуть у своїх творах виправляти природу. Вони помиляються в тому, що вважають, що прямі лінії створюють дійсну красу форми тіла людини, що цьому прислуговується й повна симетрія всіх частин предметів. Хогарт доводив, що ми отримуємо задоволення від рисунку не завдяки збіжності одного боку з іншим, а від усвідомлення, що вони співпадають у відповідності до задуму та доцільності. У створенні краси виключно велика роль належить розмаїттю. Свідомством цього стає нескінченна множинність ліній, форм, кольорового забарвлення, що існують у природі. Хогарт характеризує лінії з боку різноманітності і краси:

1. Прямі лінії відрізняються тільки довжиною і тому менш декоративні.
2. Викривлені лінії відрізняються одна від одної довжиною та ступенем викривленості й тому більш декоративні.
3. Складні лінії, що поєднують прямі та викривлені більш декоративні ніж просто викривлені.
4. Хвилеподібна лінія як лінія краси, ще більше різноманітна та складається з двох викривлених, що протиставлені одна одній, а тому стає ще приємнішою й красивішою оку людини.

5. Змієподібна лінія, що вигинається та в'ється одночасно в усіх напрямках, викликає задоволення у сприйнятті та примушує око наслідувати нескінченності свого різноманіття й викликає враження багатой змістовності.

Будь яка поверхня живих та не живих предметів вважалась оболонкою, що складалась із безлічі щільно розташованих одна біля одної ліній. Тому різними комбінаціями й варіантами прямих та викривлених ліній можна обмежити й описати будь який предмет, що дає нескінченне розмаїття форм, що викликає необхідність розподілу ліній по певних групах, що й зробив художник і аналітик В. Хогарт кілька століть тому. [10: с. 138-139, 145-146]

У природі часто зустрічаються яскраво виражені лінійні мотиви: у формах рослин, корі дерев, черепашок та мушлів, рогів, кісток, у формах тіла людей та тварин. Безмежна кількість форм стає ще більш різноманітною завдяки освітленню, тіням, багатобарвності, а також наявності руху, рухливості. Контраст між вигнутою та прямою лініями дорівнює протиставленню між динамікою та статикою. Великий англієць розкрив принцип краси, що полягає у втілені у хвилеподібну лінію розмаїття руху.

Академік О. О. Сидоров у своєму дослідженні «Рисунок старых русских мастеров» писав про те, що до кінця XVII ст. провідною технікою рисування на Русі була «мокра» – бо рисували за допомогою пера та тонкого пензля чорнилами та рідкими фарбами. Використовували за потребою й свинцевий олівець-штифт, й вугільні палички. Наприкінці XVII ст. з'являється графітний олівець. Давньоруське мистецтво абрисів у настінному малярстві, іконопису, книжковій графіці мало за лінійний технічний засіб *граф'ю*. [6: с.31]

Граф'я – це лінії абрису, які виконані гострим кінцем різця або засобом витискування по левкасному ґрунту. Такі лінії розподіляли площину на певні частини й полегшували майстру фрески або іконописцю заповнення певних місць кольором. Такий монументальний лінійний абрис все ж таки був допоміжним засобом, попереднім етапом роботи.

На думку академіка О. О. Сидорова цікаву галузь графічної майстерності складають «подлінніки» й «прориси» – лінійно-композиційні рисунки – шаблони орнаментів для вишивок, ткацтва, заготовки канонічних композицій іконопису. Виконувалися вони, головним чином, пером або тонким пензлем на папері. [6: с.31, 62]

З вище згаданого випливає, що терміном «рисунок» досить точно визначається графічне зображення від руки або з використанням креслярських інструментів. Українське «рисунок» дорівнює російському «рисунок» – зображення засобами лінії. Фундаментальні науково-дослідницькі праці академіка О. О. Сидорова доводять, що на кінець ХХ століття закріпилися терміни «рисунок», «рисувати» за зображеннями лініями на площині. Там, де окрім лінії застосовується колір (фарбування, забарвлення), доцільно називати українською мовою такі роботи «малюнками». Народні мальовки або лубок, книжкові ілюстрації, етикетки тощо, російською мовою визначаються як *рисунок*, а українською – як *малюнок*. Знову звернемося до словника: *живописно* – *мальовниче, живопись* – *живопис, малярство*. Це визначення творів, що виконано у техніці олійного, темперного живопису. [5: с.178]

Академік О. О. Сидоров досить докладно проаналізував за змістом усі певні визначення терміну «рисунок». У науково-методичних працях митців образотворчого мистецтва таких як А. О. Барщ, Г. В. Беда, Н. Н. Таранов, Н. Н. Ростовцев, О. О. Дейнека, В. А. Фаворський надаються різні визначення терміну «рисунок». Але єднає їх те, що головним засобом виражальності й технічних прийомів виконання рисунку стає *лінія*. Потрібно мати на увазі, що в цьому випадку мова йде про художнє явище «рисунок», де всі види лінії створюються від руки, без застосування креслярського приладдя – лінійки, ресфедора, циркуля тощо. [1; 2; 4; 8]

А. О. Барщ, який стверджував, що колискою рисунку є лінія, визначав лінію як слід, що залишає гострий кінець інструменту (олівця, пера, пензля,

вугільної палички, офортної голки, різця тощо) під майже прямим кутом до поверхні паперу (полотна, дошки, металевої пластини, стіни тощо) і підкоряється волі та почуттям митця, створюється завдяки рухам його руки. [1] Важливу роль у цьому процесі відіграє розум. Кожний дотик рисувального інструменту до поверхні має бути осмисленим та виваженим. Емоційний стан додає естетичної виразності зображенню.

Дивитись – бачити – думати – зображувати.

Такої послідовності у процесі роботи дотримуються дизайнери, архітектори, художники. Кожний неосмислений штрих, кожна випадкова лінія ведуть до зниження рівня художньої якості твору.

На підставі вище згаданого можна зробити такі висновки:

1. В основі всіх видів просторових мистецтв знаходиться **рисунок**.
2. Художнє явище, головним засобом виразності й техніки виконання якого стає лінія, визначається як **рисунок**.
3. Рисунок, як самостійна художня композиція, відноситься до графіки.
4. **Малюнок** в своїй основі має рисунок, але засобом виразності в ньому стає ще й **колір**. Тому доцільно акварелі, пастелі, твори, що виконанні кольоровими олівцями, фломастерами тощо визначати як малюнок. Але належать такі роботи до сфери графіки.
5. Твори, що виконанні олійними або темперними фарбами на полотні, на стіні, на спеціально підготовлених дошках належать виду мистецтва – **малярству** або **живопису**. Використання обох термінів українською мовою правомірно.

У образотворчому мистецтві рисунку притаманні дві функції:

1. Самостійна; 2. Допоміжна.

Функція самостійності виводить рисунок на рівень мистецького явища. Вище про це вже згадувалося. Розглянемо рисунок з боку *функції допоміжної*. По-перше, рисунок навчальний. Кожний художник опановує всі засоби рисунку з

тим, щоб вільно й грамотно створювати форму подібну до форм природних. Під час навчання рисунку дизайнер, архітектор, художник опановує наукові засади мистецтва – композиційні закони, правила золотого перерізу, пропорції, правила побудови перспективи, пластичну анатомію. А також навчається мисленню логічному, абстрактному. Видатний руський графік-ксилограф В. А. Фаворський визначав *академічний рисунок* як умовний метод проєкції за допомогою одного ока, де використовується лінія в усій своїй різноманітності. [8]. По-друге, на певних етапах ескізних розробок творів різних видів дизайну, архітектури, мистецтва (архітектурний проєкт, дизайнерський проєкт, фреска, розпис, барельєф, гобелен, іконопис) застосовується лінійно-конструктивний рисунок. Лінійно-конструктивний рисунок є організацією предметно-просторових взаємовідносин, де головним засобом вираження стає лінія в усіх своїх якісних зміненнях. Академік О. О. Сидоров визначав роль лінійного рисунку як мистецтва «контурных очертаний» в малярстві іконописному й книжковому, фресках, розпису. Зображення контурними лініями, що протиснуті у ґрунті (під фреску або ікону) виконувало й виконує у сучасності роль попереднього етапу роботи, стає допоміжним моментом, технічним прийомом. Така лінія у давньоруському мистецтві мала назву «графья», допоміжні контурні рисунки-шаблони називались «прориси» або «подлітники». Контурний рисунок як засіб допоміжний використовувався художниками ще за часів Давньої Греції. Взірці його дійшли до нас на поверхні білофонних лекіфів.

Цікаво розглянути лінійний рисунок у творах видатних митців ХХ століття. Французький художник Анрі Матісс створив розпис капели у Вансі й побудував його на основі контурного рисунку. Кольорове забарвлення з'являється під час сонячного мінливого освітлення, що крізь кольорові скельця вітражів забарвлює стіну з контурним рисунком. Сучасні художники приділяють багато уваги створенню допоміжних рисунків до своїх робіт. Поганий, слабкий рисунок дорівнює професійному невігластву.

Сприйняття реального предмета у природному середовищі є *сприйняття прями*, сприйняття предмета що зображено є *сприйняття опосередковане*. М. М. Волков, художник, вчений-психолог у своїх дослідженнях доводив, що: «именно в рисунке посредством прямого восприятия одного предмета нам дан образ другого предмета... В процессе восприятия рисунка на наши органы чувств воздействуют плоские линии и пятна, и потому следует говорить об их прямом восприятии. Изображенные в рисунке вещи, однако, не воздействуют в процессе восприятия рисунка на наши органы чувств, и потому их восприятие на рисунке есть особый акт, опосредованный прямым восприятием пятен и линий». [3: с.38]

Висновки.

Набуття професійних навичок створення форми засобами рисунку майбутніми фахівцями дизайну та архітектури повинно відбуватися на заняттях з навчального **рисунку**. Організація та методика проведення таких занять – окрема тема інших досліджень. Вміння працювати з кольором, створювати кольорові гармонії у завданнях з композиції, кольорознавства, проектування, ескізування потрібно визначати як «малюнок», але виносити цей термін у назву навчального курсу замість «рисунок» недоречно. Вище доведено, що терміни «малярство» та «живопис» правомірні. Заняття із створення форми засобами малярства (фарбами) у навчальних планах вірно називати **живопис** або **малярство**. Це повинно бути вирішеним у відповідних установах Міністерства освіти і науки України. Тоді мета кожного завдання з рисунку та живопису повинна спрямовуватися до розвитку креативного мислення, до опанування вмінь та навичок функціонального формоутворення засобами рисунку. І «вигадувати велосипед» непотрібно. Достатньо вивчити досвід дизайн-освіти західних європейських країн, познайомитися з навчально-методичною літературою, наприклад, посібником Джека Хамма, в якому у досить легкій й сприятливій формі подається матеріал з утворення форми на площині засобами лінії. [9]

Проблема дослідження правомірності використання термінів «рисунок»-«малюнок» у мистецьких дослідженнях, у методичній літературі вимагає обговорення у широкому колі фахівців. Тому проблему термінології у сфері дитячої творчості, у сфері технічної творчості (технічний малюнок або вірніше технічний рисунок?) ми виносимо поза межі цієї статті.

Література:

1. Барц А. *Наброски и зарисовки* /Александр Барц. – М.: Искусство, 1970. – С. 25-27.
2. Беда Г. В. *Основы изобразительной грамоты* / Георгий Васильевич Беда. – М.: Просвещение, 1981. – С. 30-33.
3. Волков Н. Н. *Восприятие предмета и рисунка* / Николай Николаевич Волков. – М.:, 1958 – С. 38.
4. Ростовцев Н. Н. *История методов обучения рисованию: Зарубеж. Школа рисунка.* / Николай Николаевич Ростовцев. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
5. *Русско-украинский словарь* / [авт.-сост. Д. И. Ганич, И. С. Олейник]. – К.: Радянська школа, 1978. – С. 176, 781.
6. Сидоров А. А. *Рисунок старых русских мастеров* / Алексей Алексеевич Сидоров.. – М.: Издательство АН СССР, 1956. – С. 11, 31, 62.
7. *Українсько-російський словник* [укладачі В. С. Ільїн, К. П. Дорошенко, С. П. Левченко, Л. С. Паламарчук М. М. Пилинський, Л. Г. Скрипник, К. К. Цілуйко, Л. А. Юрчук – 4-те видання. – К.: – Головна ред. Української радянської енциклопедії, 1977. – С. 196,356, 693.
8. Фаворский В. А. *Об искусстве, о книге, о гравюре* / Владимир Андреевич Фаворский. – М.: – Книга, 1986. – 236 с.
9. Хамм Дж. *Как рисовать голову и фигуру человека* / Джек Хамм: пер. с англ. А. В. Жабцев. -3-е изд. – Минск: Поппури, 2006. – 126 с.

10. Хогарт У. Анализ красоты / Уильям Хогарт. – 2-е изд. – Л.: Искусство, 1990. С. 138-139, 145-146.

References:

1. Barshch A. *Nabroski i zarisovki* / Aleksandr Barshch. – M.: Iskusstvo, 1970. – S. 25-27.
2. Beda G. V. *Osnovy izobrazitelnoy gramoty* / Georgiy Vasilevich Beda. – M.: Prosveshchenie, 1981. – S. 30-33.
3. Volkov N. N. *Vospriyatie predmeta i risunka* / Nikolay Nikolaevich Volkov. – M.: 1958 – S. 38.
4. Rostovtsev N. N. *Istoriya metodov obucheniya risovaniyu: Zarubezh. Shkola risunka.* / Nikolay Nikolaevich Rostovtsev. *Ucheb. posobie dlya studentov ped. in-tov.* – M.: Prosveshchenie, 1981. – 192 s.
5. *Russko-ukrainskiy slovar* / [avt.-sost. D. I. Ganich, I.S. Oleynik]. – K.: Radyanska shkola, 1978. – S. 176, 781.
6. Sidorov A. A. *Risunok starikh russkikh masterov* / Aleksey Alekseevich Sidorov.. – M.: Izdatelstvo AN SSSR, 1956. – S. 11, 31, 62. *Ukrainsko-rosiyskiy slovník.* – K.: – Golovna red.. *Ukrainskoï radyanskoï entsiklopedii*, 1977. – S. 196, 356, 693.
7. *Ukrainsko-rosiyskiy slovnyk* [ukladachy V. S. Ilin, K. P. Doroshenko, S. P. Levchenko, L. S. Palamarchuk M. M. Pylynskyi, L. H. Skrypnyk, K. K. Tsiluiko, L. A. Yurchuk – 4-te vydannia. – K.: – Holovna red. *Ukrainskoi radyanskoi entsyklopedii*, 1977. – S. 196, 356, 693.
8. *Favorskiy V. A. Ob iskusstve, o knige, o gravyure* / Vladimir Andreevich Favorskiy. – M.: – Kniga, 1986. – 236 s.
9. *Khamm Dzh. Kak risovat golovu i figuru cheloveka* / Dzhek Khamm: per. s angl. A. V. Zhabtsev.- 3-e izd. – Minsk: Poppuri, 2006. – 126 s.
10. *Khogart U. Analiz krasoty.* / Uilyam Khogart. – 2-e izd. – L.: Iskusstvo, 1990. – S. 138-139, 145-146.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ПИТАННЯ ПРАВОВИХ НАУК

ДО СТАНОВЛЕННЯ ШКОЛИ ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА: ПЛАТОН ВАСИЛЬОВИЧ ПАВЛОВ кандидат історичний наук, доцент, Тарасенко О. О.	5
--	---

РЕГІОНИ ТА ЇХ РОЛЬ В СУЧАСНОМУ ІНТЕГРАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ кандидат юридичний наук, Колінко Я. А.	31
--	----

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ В АСПЕКТІ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ кандидат юридичних наук, Онупрієнко А. М.	45
---	----

РОЗДІЛ ІІ. ПИТАННЯ МИСТЕЦТВА ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

ПРОЯВ СТИЛЬОВОЇ ПАМ'ЯТІ У «ВАРІАЦІЯХ НА ТЕМУ БАХА» Ф. ЛІСТА кандидат мистецтвознавства, Боршуляк А. М.	57
--	----

ОРКЕСТРОВА ТВОРЧІСТЬ ЮРІЯ ГІНИ ЯК СКЛАДОВА МУЗИЧНО-КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ БУКОВИНИ кандидат мистецтвознавства, доцент, Каплієнко-Ілюк Ю. В.	68
ГЕНЕЗА МУЗИЧНОЇ ОРГАНОЛОГІЇ В УКРАЇНІ: ГРУПА АЕРОФОНІВ доктор мистецтвознавства, Круль П. Ф.	79

ЩО НАЗИВАЄТЬСЯ «РИСУНКОМ», А ЩО «МАЛЮНКОМ»?

(ДО ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ У

НАУКОВИХ ТА МЕТОДИЧНИХ МАТЕРІАЛАХ)

професор, заслужений діяч мистецтв України, Черкесова І. Г.

88

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ПАРАДИГМА ПІЗНАННЯ: ГУМАНІТАРНІ ПИТАННЯ»
SCIENTIFIC JOURNAL
«PARADIGM OF KNOWLEDGE: HUMANITARIAN ISSUES»**

Підписано до друку 17.12.2015
Формат 60x84/16. Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: paradred@gmail.com